Zamrud

Terintegrasi Pendidikan Karakter
dan Antikorupsi

Modul Pengayaan

Bahasa Jawa

untuk SMA/MA dan SMK/MAK

3A

KATA PENGANTAR

Buku sebagai salah satu media pembelajaran yang berperan penting dalam meningkatkan sumber daya manusia khususnya para siswa. Dalam perkembangannya buku bukan hanya sebagai media penyampai informasi kepada siswa melainkan juga sebagai media yang mengajak siswa untuk secara aktif mengembangkan potensi dirinya.

Sebagai bentuk partisipasi kami dalam memajukan pendidikan di Indonesia kami berusaha menerbitkan buku yang mengacu pada tingkat kebutuhan guru dan siswa dengan tetap berpedoman pada standar isi kurikulum 2013.

Dalam buku ini kami menyajikan Materi Pembelajaran, Aktivitas Mandiri, Aktivitas Kelompok, Uji Kompetensi, Perbaikan, Pengayaan, dan Latihan Akhir Semester sebagai tolok ukur keberhasilan siswa dalam belajar. Di samping itu kami juga menyajikan Jendela Informasi sebagai wawasan tambahan siswa dalam melihat kaitan ilmu yang dipelajari dengan perkembangannya di dunia luar.

Kami mengucapkan terima kasih kepada para guru dan siswa yang telah memilih dan menggunakan buku ini. Semoga, setelah menggunakan buku ini dapat meningkatkan hasil proses belajar-mengajar yang maksimal dalam upaya peningkatan mutu Sumber Daya Manusia melalui Sekolah Menengah Atas.

Selamat Belajar

Hormat kami,
Tim Redaksional

DAFTAR ISI

WULANGAN 1 WEDHATAMA PUPUH KINANTHI

A. Paugeran Tembang Kinanthi 4
Gladhen Mandhiri 1 5
B. Serat Wedhatama Tembang Kinanthi 5
Gladhen Mandhiri 2 7
C. Teknik Panulisan, Nyuting, lan Nyajekake Tembang Kinanthi 8
Gladhen Mandhiri 3 9
Pungkasan 10
Pandadaran 10

WULANGAN 2 NYINAU GEGURITAN

A. Nepungi Geguritan 15
Gladhen Mandhiri 4 18
B. Teknik Maca lan Panulisan Geguritan 18
Gladhen Mandhiri 5 20
Pungkasan 20
Pandadaran 21

WULANGAN 3 NYINAU BUSANA ADAT JAWA

A. Teks Deskripsi 25
Gladhen Mandhiri 6 26
B. Kawruh Kagunan Basa Sajroning Teks Deskripsi 26
C. Cara Nanggapi Teks Deskripsi 28
D. Teknik Nulis lan Nyuting Teks Deskripsi 29
Gladhen Mandhiri 7 31
Pungkasan 31
Pandadaran 32

WULANGAN 4 TEKS EKSPOSISI BABAGAN GAMELAN JAWA

A. Teks Eksposisi 36
Gladhen Mandhiri 8 37
B. Nemokake Pokok-Pokok Wos Teks Eksposisi 37
C. Nyusun lan Nyunting Teks Eksposisi 38
Gladhen Mandhiri 9 39
Pungkasan 39
Pandadaran 40

WULANGAN 5 PARAGRAF AKSARA JAWA MAWA AKSARA SWARA

A. Maca Paragrap Aksara Swara 44
Gladhen Mandhiri 10 47
B. Nulis Paragraf Nggunakake Aksara Swara 49
Gladhen Mandhiri 11 51
C. Teknik Nyunting Paragraf Aksara Jawa 51
Pungkasan 53
Pandadaran 54

Pandadaran Pungkasan Semester 60
Kapustakan 64

BAB 1

WEDHATAMA PUPUH KINANTHI

Komponen Silabus

Kompetensi Inti:

1. Menghayati dan mengamalkan ajaran agama yang dianutnya
2. Menghayati, mengamalkan perilaku jujur, disiplin, tanggung jawab, peduli (gotong royong, kerjasama, toleran, damai), santun, responsif dan proaktif dan menunjukkan sikap sebagai bagian dari solusi atas berbagai permasalahan dalam berinteraksi secara efektif dengan lingkungan sosial dan alam serta dalam menempatkan diri sebagai cerminan bangsa dalam pergaulan dunia.
3. Memahami, menerapkan, menganalisis dan mengevaluasi pengetahuan faktual, konseptual, prosedural, dan metakognitif berdasarkan rasa ingintahunya tentang ilmu pengetahuan, teknologi, seni, budaya, dan humaniora dengan wawasan kemanusiaan, kebangsaan, kenegaraan, dan peradaban terkait penyebab fenomena dan kejadian, serta menerapkan pengetahuan prosedural pada bidang kajian yang spesifik sesuai dengan bakat dan minatnya untuk memecahkan masalah.
4. Mengolah, menalar, menyaji, dan mencipta dalam ranah konkret dan ranah abstrak terkait dengan pengembangan dari yang dipelajarinya di sekolah secara mandiri serta bertindak secara efektif dan kreatif, dan mampu menggunakan metoda sesuai kaidah keilmuan.

Kompetensi Dasar:

1.1 Menerima, mensyukuri, menghayati, dan mengamalkan anugerah Tuhan berupa bahasa Jawa dalam bentuk teks Serat Wedhatama pupuh Kinanthi.

2.1 Menunjukkan perilaku jujur, disiplin, tanggung jawab, peduli (gotong royong, kerjasama, toleran, damai), santun, responsif, dan proaktif dalam menggunakan bahasa Jawa melalui teks Serat Wedhatama pupuh Kinanthi.

3.1 Menelaah teks Serat Wedhatama pupuh Kinanthi.

4.1 Menanggapi isi Serat Wedhatama pupuh Kinanthi dan menulis, serta menyajikan syair tembang Kinanthi dengan bahasa sendiri.

Pendahuluan

Akeh seratan Jawa kang ngandhut ngelmu lan piwulang kang kasimpen sajroning serat Jawa klasik. Tuladha paling gampang, nganti saiki naskah serat Jawa klasik kuna isih kasimpen ing perpustakaan Leidhen Belanda. Akeh wong saka negara manca sinau bab naskah Jawa. Mula kita minangka pewaris kabudayaan Jawa kudu gelem nyukuri kanugrahaning Gusti Kang Mahamurah kanthi nyinau kabudayan Jawa secara tumemen.

Mula ing wulangan iki, para siswa diajak nyinau bab kabudayan Jawa Serat Wedhatama mligine pupuh Kinanthi. Serat Wedhatama iku minangka serat asli Jawa kang dianggit dening KGPAA Mangkunegara IV. Apa iku serat Wedhatama? Kepriye carane menehi panemu marang tembang macapat? Kanggo mangsuli pitakon-pitakon kasebut, sinaunen wulangan iki kanthi premati!

A. Paugeran Tembang Kinanthi

1. Guru Gatra, Guru Wilangan lan Guru Lagu Tembang Kinanthi

Tembang iku sejatine kalebu rerengganing basa, mula tembang iku padha karo tulisan sing pinathok sarta pamacane kudu kanthi cara dilagokake.

Tembang Kinanthi iku kalebu perangane tembang macapat, amarga kawengku dening paugeran yaiku guru gatra, guru wilangan lan guru lagu.

a. Guru gatra, yaiku cacahe larikan saben sapada tembang macapat.
b. Guru wilangan, yaiku cacahing wanda saben gatrane tembang macapat.
c. Guru lagu, yaiku tibaning swara saben pungkasane gatraning tembang macapat.
d. Sasmita tembang, yaiku unen-unen utawa tetembungan sing kena kanggo menehi tandha utawa pralambang jenenge tembang. Dene dununge sasmita iku ora ajeg, bisa ana ngarep, tengah utawa mburi.
e. Watake tembang, yaiku watek sing diduweni dening saben tembang.

Katerangane kaya ing ngisor iki:

Gatra	Guru wilangan	Guru lagune tiba swara
Gatra - 1	8 wanda	tiba swara suku/ u
Gatra - 2	8 wanda	tiba swara wulu/ i
Gatra - 3	8 wanda	tiba swara nglegena/a
Gatra - 4	8 wanda	tiba swara wulu / i
Gatra - 5	8 wanda	tiba swara nglegena/ a
Gatra - 6	8 wanda	tiba swara wulu/ i

Cathetan: tembang Kinanthi iku guru lagune saben gatra, tibaning swara beda-beda.

Sasmitane tembang Kinanthi: Kanthi, gandheng, ganthet, kanthet.

Watake tembang Kinanthi yaiku: seneng, tresna, asih, grapyak, ngemu surasa pangarep-arep, gandrung kang seneng nanging sakepenake.

Gunane kanggo werna-werna, kayata kanggo medhar piwulang, utawa pituduh, seneng-seneng, nglelipur.

2. Unsur kang Ambangun Teks

Kaya sing wis diterangake ing dhuwur, manawa tembang Macapat iku kawengku dening paugeran guru gatra, guru wilangan lan guru lagu. Ananging sejatine ana rerengganing basa liyane sing ambangun rerenganing tembang Macapat, yaiku:

a. Laras yaiku swara iramaning gamelan utawa swara thinthingane gamelan. Utawa runtute swara gamelan.
b. Titi laras yaiku tulisan utawa tandha sing bisa nggambarake endhek dhuwuring swara utawa tulisan angka sing ana wilangan gamelan sing nggambarake swara siji-sijine wilangan gender.
c. Cakepan yaiku unen-unen utawa rerangkening tetembungan kang ana sajroning tembang.
d. Pathet yaiku dhasar endhek dhuwuring larase swara gamelan.
e. Pedhotan yaiku tatacarane medhot tetembungan supaya kepenak diwaca ing sajroning gatrane tembang.
f. Andheg yaiku selehing swara saben gatra.
g. Luk yaiku ngenggokake/mbengkongake titilaras. Tumrap Macapat sawanda luk ora nganti telung titilaras.
h. Gregel variasi munggah-mudhune titilaras sing ora ana luke, kareben luwih kepenak dirungokake, kaya ana titilaras tambahan nanging ora katulis.
i. Cengkok yaiku cirine tembang antarane tembang siji lan sijine. Tuladha Sinom Grandhel lan Sinom Parijatha. Dhandhanggula Buminatan lan Dhandhanggula Banjet lan sak piturute.

Mangkono bab sing kawawas ambangun regenging teks tembang Kinanthi satemah manawa dilagokake laras dirungokake.

Gladhen Mandhiri 1

Wangsulane pitakon-pitakon ing ngisor iki kanthi wangsulan kang bener

1. Apa dhasare tembang Kinanthi iku diarani tembang Macapat?
2. Nitik guru gatrane tembang Kinanthi iku kepiye panemumu?
3. Terangake guru wilangane tembang Kinanthi!
4. Apa bedane luk karo gregel iku?
5. Apa gunane anane cengkok sajroning tembang iku?

B. Serat Wedhatama Tembang Kinanthi

1. Pitutur Luhur Sajroning Serat Wedhatama Tembang Kinanthi

Tembang Macapat iku nduweni nges jalaran surasaning tembang ndayani marang batine wong sing ngrungokake utawa wong padha maca cakepan tembang kasebut.

Gatekno tembung kang mawa tembang Kinanthi ing ngisor iki!

Tembung	Tegese tembung
Mangka	Kang dadi, kang dianggep dadi, minangka
Kanthining	Saka tembung kanthi: rowang, kang minangka kanca, kalawan, dibarengi
Tumuwuh	Dumadi (barang urip) tegese tembung tuwuh: thukul, mundhak-mundhak gedhe, timbul, turun
Salami	Salawase, sasuwene
Awas	Bisa ndeleng, landhep pandelenge, waskitha
Eling	Engat, pikirane pulih aya sekawit, ngerti maneh marang perkara sing wis
lukitaning	Telembungan, karangan, rumpakan
Alam	Jagad, donya
wiryaning	Kendel, kuwasa, mulya, luhur
dumadi	Titah, kabeh kang dititahake
Supadi	Supaya, murih/amrih kelakon mangkono
Nir	Ilang, musna, tanpa
Sangsaya	Rekasa, sedhih
Yeku	Ya iku
Pangreksaning	Awit saka panjaganing, panungguning
Urip	Gesang, sugeng, bisa mobah mosik, gedhe
Marma	Duwe welas marang, duwe palimarma
Den	Di, anggone
Taberi	Sregep lan tlaten
Kulup	Thole, angger
Angulah	Nindakake, marsudi, ngudi
Lantiping	Gathekan, landheping pikiran
Ati	Manah, galih, jantung, telenging rasa batining manungsa, rasa rumangsa, pangrasa
Anedya	Sumedya, nedya, duwe niyat
Pandak-panduking	Betah, tahan
Pambudi	Pangerti, bebuden, anggone ngudi
mBengkas	Dirampungi, disimakake
Kahardaning	Pangangsa-angsa, ngangsa, murka, hawa nepsu
Driya	Indriya, ati, karep
Supadya	Supaya, murih/amrih kelakon
Dadya	Dadi, ana, maujud
Utami	Utama, becik, linuwih

Isine pitutur luhur kang ana sajroning Serat Wedhatama ing tembang Kinanthi rong pada kasebut mangkene:

Pada kapisan

Cakepan tembang Kinanthi	Pitutur kang ana sajroning tembang
Mangka kanthining tumuwuh	Kang dadi lantaraning dumadi
Salami mung awas eling	Salawase amung tansah awas lan eling
Eling lukitaning alam	Eling marang mobah-mosiking alam
Dadi wiryaning dumadi	Kang dadi panguwananing kang Maha Kuwasa
Supadi nir ing sangsaya	Supaya luwar saka rekasa
Yeku pangreksaning urip	Yaiku awit saka panjaganing urip

Pada kapindho

Cakepan tembang Kinanthi	Pitutur kang ana sajroning tembang
Marma den taberi kulup	Kudu tansah sregep lan tlaten angger
Angulah lantiping ati	Anggone anggulawentah lantiping ati
Rina wengi den anedya	Rina wengi anggone duwe niyat
Pandak-panduking ing dumadi	Kudu betah anggone ngudi
mBengkas kahardaning driya	Nyimake ubaling hawa nepsu kang ana njero ati
Supadya dadya utami	Supaya dadi wong utama

2. Relevansi Pitutur Luhur karo Kahanan Masarakat Jaman Saiki

Salah siji pupuh kang ana sajroning Serat Wedhatama, yaiku pupuh Kinanthi. Kinanthi ateges dikanthi-kanthi utawa diarahke lan dibimbing supaya dadi manungsa sejati kang tansah njaga bumi pertiwi.

Pupuh Kinanthi sajroning Serat Wedhatama ngandhut isi piwulang ngenani babagan ing ngisor iki.

a. Nglandhepake pangrasa utawa lantiping ati supaya nyingkirake hawa nepsu murih dadi manungsa kang nduweni budi pakarti kang luhur kanthi cara semedi saka karamean saengga antuk katenangan ati lan jiwa.
b. Supaya tansah waspada kanggo mangerteni pengalaman sajroning urip (mawas dhiri) lan tansah ngilangake pangrasa mamang sajroning ati supaya mantep antuke njumangkah nindakake kabecikan.
c. Ngilangake iri, dengki, ora gampang muntab, ora seneng ngganggu wong liya, lan ora ngunggulake hawa nepsu, nanging amung meneng supaya anteng.
d. Piwulang supaya tansah ngenut kebecikan-kebecikan kang wis diwulangake minangka panjangka nggayuh kamulyan.

Caba gatekna serat Wedhatama ing tembang kinanthi ing ngisor iki!

Kautaman

Simakna semanging kalbu,
Den waspada ing pangeksi,
Yeku dalaning kasidan,
Sinuda saka sethithik,
Pamothahing napsu hawa,
Linalath mamrih titih

Aywa mamatuh nalutuh,
Tanpa tuwas tanpa kasil,
Kasalibuk ing srabeda,
marma dipunngati-ati,
Urip keh rencananira,
Sambekala den-kaliling

Piwulang kang bisa dijupuk saka tembang Kinanthi kang kepthik saka serat Wedhatama yaiku:

Singkirna rasa susahing ati,
Padha waspada ing pandelenge,
Yaiku dalaning pati,
Ambudidaya nyuda sithik mbaka sithik,
Pamothahing hawa nepsu,
Dilatih supaya bisa menang.

Aja ajeng nindakake perkara sing ala,
Tanpa bebungah opahing kangelan tanpa asil,
Kang Kasalibuk marang kekarepan kang ala,
Mula saka kuwi kudu padha ngati-ati,
Urip iku akeh godha rencanane,
Sambekala kudu diwaspadakake.

Manawa gelem nggatekne kanthi temen-temen apa sing isih gathuk isine pitutur sajroning tembang Kinanthi kasebut, karo kahanan panguripan manungsa jaman saiki. Dudutan pawulang kang ana sajroning tembang kasebut yaiku:

Wong iku kudu mbudidaya ngedohi perkara sing anjalari susuhanging atine, tansah waspada marang dalaningpati, panyudane kanthi sithik mbaka sithik, amarga hawa nepsu kudu dipeper, supaya bisa menangake ubaling hawa nepsu kasebut.

Aja nganti kulina dumindak kang ala, perkara sing ora ana gunana, yaiku sawemaning kekarepan kang ala, mula saka kuwi saranane kudu tansah ngati-ati, ngrumangsani manawa urip iku akeh godha rencana, kabeh sambekala iku kudu diwaspadakake.

3. **Nanggapi Isi Teks Tembang Kinanthi**

Gatekna teks tembang Kinanthi ing ngisor iki!

Upamane wong lumaku,
Marga gawat den-liwati,
Lamun kurang ing pangarah,
Sayekti kerendhet ing ri,
Apese kesandhung padhas,
Babak-bundhas anemahi.

Lumrah bae yen kadyeku,
Atatamba yen wis bucik,
Duweya kawruh sabodhag,
Yen tan nartani ing kapti,
Dadi kawruhe kinarya
Ngupaya kasil lan melik.

Gancaraning tembang Kinanthi kang kepethik saka Serat Wedhatama.

Teks tembang Kinanthi Serat Wedhatama	Gancaran saben gatra
Upamane wong lumaku	Upama wong iku lagi mlaku
Marga gawat den-liwati	Ngliwati dalan kang gawat banget
Lamun kurang pangarah	Manawa kurang ngati-ati
Sayekti kerendhet ing ri	Bakal karendhet-rendhet eri
Apese kesandhung padhas	Saora-orane nyandhung padhas utawa watu
Babak bundhas anemahi.	Ora wurung bakal babak bundhas
Lumrah bae yen kadyeku	Lumrah wae wong yen kaya mangkono iku
atatamba yen wis bucik	Yen wis babak bundhas lagi golek tamba
Duweya kawruh sabodhag	Sanadyan duwe kawruh sing akeh
Yen tan nartani ing kapti	Nanging yen ora gelem manut tatanan
dadi kawruhe kinarya	Kawruhe dienggo makarya minangka
Ngupaya kasil lan melik	Ngupaya asil kang gedhe lan nduweni pamrih

Tanggapan isi teks tembang Kinanthi kang kepethik saka Serat Wedhatama:

Dudutan:

Ibarate wong nduweni kekarepan apa wae, mesthi bakal ngadhepi warna-warna pepalang, manawa ora ngati-ati ngadhepi kahanan iku, wusana bakal antuk alangan, saora-orane bakal gawe larane awak.

Manungsa kulina tumindak ora ngati-ati, rumangsane yen wis kebacut antuk panandhang, sanadyan duwe kawruh kang dhuwur, nanging kawruh ora ditrapake anggone makarya, kawruhe kanggo golek bandha donya saokeh-okehe kanthi kebak ing pamrih.

Gladhen Mandhiri 2

Tindakna kaya parentah ing ngisor iki !

- Dhiskusekake karo kanca-kancamu teks tembang Kinanthi ing ngisor iki
- Gawea basa gancarane
- Gawea dudutan asiling tanggapan tumrap isine teks tembang Kinanthi kasebut.

Teks tembang Kinanthi 2 pada kapethik saka Serat Wedhatama:

Meloke yen arsa muluk
Muluk ujare lir Wali
Wola-wali nora nyata
Anggepe pandhita luwih
Kaluwihane tan ana,
Kabeh tandha-tandha sepi.

Kawruhe mung ana wuwus,
Wuwuse gumaib-gaib
Kasliring thithik tan kena.
Mencereng alise gathik,
Apa pandhita antiga,
Kang mangkono iku kaki

C. Teknik Panulisan, Nyuting, lan Nyajekake Tembang Kinanthi

1. Teknik Panulisan Tembang Kinanthi

Supaya gampang anggone nulis tembang kinanthi, sira bisa nendakake lelaku ing ngisor iki.

a. Sadurunge nulis cakepan tembang Kinanthi luwih dhisik kudu mangerteni paugeran tembang Kinanthi yaiku guru gatra, guru wilangan lan guru lagune.

b. Saben siswa kadhawuhan nulis cakepan teks tembang Kinanthi kanthi basa lan sagaduking kawruhe dhewe-dhewe.

c. Kanggo nggampangake nulis digawe ngengrengan dhisik, sabanjure isenana ceceg-ceceg wanda kang jumbuh.

Tuladha:

Sawise digawe ngengrengan para siswa bisa ngiseni ceceg-ceceg kaya mangkene:

Gatra	Cakepan/teks tembang Kinanthi sajroning guru wilangan								Guru Lagu
1	Wa-	jib-	e	mu-	rid	pu-	ni-	ku	tiba swara suku/u
2	Ku-	du	sre-	gep	ngu-	di	ngel-	mi	tiba swara wulu/i
3	Pa-	ngu-	di-	ne	sa-	ben	di-	na	tiba swara nglegena/a
4	Da-	tan	men-	dha	ing	pa-	nges-	thi	tiba swara wulu/i
5	Kang	su-	si-	la	ta-	ta	kra-	ma	tiba swara nglegena/a
6	Mang-	ka	a-	ji-	ning	pri-	ba-	di	tiba swara wulu/i

Cakepan komplite kaya mangkene:

Wajibe murid puniku
Kudu sregep ngudi ngelmi
Pangudine saben dina
Datan mendha ing pangesthi
Kang susila tatakrama
Mangka ajining pribadi

2. Tekning Nyunting Tembang Kinanthi

Saben siswa kadhawuhan nyunting cakepan teks tembang Kinanthi kanthi basa lan sagaduking kawruhe dhewe-dhewe.

Tuladha teks tembang Kinanthi tulisan dhewe.

Mripat nganthuk kroso turu
Supoyo nganthuke mari
Kudhu turu sawetara
Ono papan kang piniji
Iku kinaryo tetombo
Tetombo kang tanpo aji

Sabanjure teks tembang Kinanthi sing ditulis dening kancamu kasebut bisa disunting mbok manawa guru gatra kurang utawa keluwihen, guru wilangane ana sing kurang utawa keluwihen, guru lagune ana sing ora cocok karo dhong-dhinge.

Teks tembang Kinanthi tulisan kanca	Teks tembang sawise disunting	Katrangan asiling panyuntingan
Mripat nganthuk kroso turu	Mripat ngantuk krasa turu	Nganthuk = ngantuk, kroso = krasa
Supoyo nganthuke mari	Supaya ngantuke mari	Supoyo = supaya, nganthuke = ngantuke
Kudhu turu sawetoro	Kudu turu sawetara	Kudhu = kudu, sawetoro = sawetara
Ono papan kang piniji	Ana papan kang piniji	Ono = ana
Iku kinaryo tetombo	Iku kinarya tetamba	Kinaryo = kinarya, tetombo = tetamba
Tetombo kan tanpo aji	Tetamba kang tanpa aji	Tetombo = tetamba, tanpo = tanpa

3. Nyajekake Tembang Kinanthi kanthi Tulisan utawa Lisan

Ing ngisor iki ana cakepan tembang Kinanthi kang kapethik saka Serat Wedhatama, uga ana titi laras tembang Kinanthi Laras Slendro Pathet Sanga.

Mangka ta kang aran laku
Lakune ngelmu sajati
Tan dahwen pati openan
Tan panasten nora jahil
Tan jurungi ing kahardan
Amung aneng mamrih ening

Titi laras tembang Kinanthi Laras Slendro Pathet Sanga

5	6	6	6	6	$\dot{1}$	$\dot{2}$	$\dot{2}$
$\dot{2}$	$\dot{2}$	$\dot{1}$	$\dot{1}$	6	$\underline{6\ \dot{1}}$	5	6
5	6	$\dot{1}$	$\dot{1}$	$\dot{1}$	$\dot{1}$	$\dot{1}$	$\underline{6\ \dot{1}}$
5	5	5	5	5	2	$\underline{3\ 2}$	1
1	2	3	5	5	5	5	5
3	2	2	2	2	$\underline{3\ 2}$	3	5

Cakepan lan titi laras didadekake siji banjur ditembangake

Tembang Kinanthi Laras Slendro Pathet Sanga

5	6	6	6	6	$\dot{1}$	$\dot{2}$	$\dot{2}$
Mang-	ka	ta	kang	a-	ran	la-	ku
$\dot{2}$	$\dot{2}$	$\dot{1}$	$\dot{1}$	6	$\underline{6\ \dot{1}}$	5	6
La-	ku-	ne	ngel-	mu	se-	ja-	ti
5	6	$\dot{1}$	$\dot{1}$	$\dot{1}$	$\dot{1}$	$\dot{1}$	$\underline{6\ \dot{1}}$
Tan	dah-	wen	pa-	ti	o-	pen-	nan
5	5	5	5	5	2	$\underline{3\ 2}$	1
Tan	pa-	nas-	ten	no-	ra	ja-	il
1	2	3	5	5	5	5	5
Tan	nju-	rung-	i	ing	ka-	har-	dan
3	2	2	2	2	$\underline{3\ 2}$	3	5
A-	mung	a-	neng	mam-	prih	e-	ning

Gladhen Mandhiri 3

Cakepan tembang Kinanthi ing ngisor iki dhapukake karo titi laras supaya bisa ditembangake.

Cakepan Tembang Kinanthi kang kapethik saka Serat Wedhatama

Kaunanging budi luhung
Bangkit ajur-ajer kaki
Yen mangkono bakal cikal
Thukul wijining utami
Nadyan bener kawruhira
Yen ana kang nyulayani

Titi laras tembang Kinanthi Laras Pelog Pathet Nem

5	6	6	6	6	6	6	6
6	$\dot{1}$	$\dot{1}$	$\dot{1}$	$\dot{2}$	$\underline{5\ 4}$	5	6
5	6	$\dot{1}$	$\dot{1}$	$\dot{1}$	$\dot{1}$	$\underline{\dot{1}\ \dot{2}}$	$\dot{1}$
6	5	5	5	4	5 4	2	1
$\dot{1}$	2	4	5	5	5	5	5
4	4	2	1	2	4	$\underline{4\ 5}$	5

Katerangan Sawetara

Serat Wedhatama iku isi piwulang kang luhur, kanggo nggegulang ing putra, siswa, prayoga banget. Isine dikedhu kaya-kaya ora bakal entek, ditrapake ing jaman kapan wae ya prayoga, mathuk, lan gathuk.

Pungkasan

- Tembang Kinanthi iku kalebu tembang Macapat.
- Tegese kinanthi yaiku dikanthi-kanthi utawa diarahake lan dibimbing supaya dadi manungsa sejati kang tansah njaga bumi pertiwi.
- Tembang Kinanthi iku kawengku ing guru gatra guru wilangan lan guru lagu.
- Watake tembang Kinanthi yaiku seneng lan asih amarga wong kang nembe bae omah-omah atine seneng banget, tansah asah, asih, lan asuh.
- Wedhatama tegese kawruh kang utama, kamangka Wedhatama yaiku sawijing kitab wulang utama ajaran.
- Pupuh Kinanthi ing serat wedhatama ngandhut kaendahaning basa ing bab dhiksi (pamilihane tembung) lan purwakanthi (swara, sastra, utawa tetembungan kang padha ing sajrone ukara).
- Lelakune kang ditindakake anggone nulis tembang kanthi gampang, yaiku:
  1) Maca ilustrasi kang sumadya utawa gawe ilustrasi kang selaras tema.
  2) Nulis kumpulan tembung kang ana ing ilustrasi kasebut.
  3) Nulis paugeran tembang (guru gatra, guru lagu, lan guru wilangan).
  4) Nyusun lan nata kumpulaning tembung kang wis ditemtokake dadi tembang kang manut karo paugerane.
  5) Nyuting utawa ngoreksi maneh tembang kang digawe kanthi nggatekake teknik lanjutan lan kaendahaning basa.

PANDADARAN

A. Wenehana tandha (x) ing salah sawijining aksara a, b, c, d, utawa e, yaiku wangsulan sing koanggep paling bener!

1. Cacahing larikan saben sapada tembang Macapat iku diarani ....
   a. guru gatra
   b. guru wilangan
   c. guru lagu
   d. guru pada
   e. guru sastra

2. Sing dadi etungan ana ing guru wilangan yaiku cacahing ....
a. aksara
b. wanda
c. tembung
d. ukara
e. wacana

3. Guru gatrane tembang Kinanthi ana ....
a. 4 larik
b. 5 larik
c. 6 larik
d. 7 larik
e. 8 wanda

4. Tembang Kinanthi beda karo tembang Macapat liyane amarga saben gantra, nduweni guru wilangan cacahing wanda ....
a. ora padha
b. meh padha
c. ora ajeg
d. meh ajeg
e. padha kabeh

5. Saben gatra sajrone tembang Kinanthi nduweni guru wilangan cacah ....
a. 6 wanda
b. 7 wanda
c. 8 wanda
d. 9 wanda
e. 10 wanda

6. Guru lagune tembang Kinanthi ing gatra kapisan tiba swara ....
a. nglegena / a
b. wulu / i
c. suku / u
d. taling / e
e. taling tarung / o

7. Ing tembang Kinanthi, gatra kaping loro guru lagune yaiku ....
a. nglegena / a
b. wulu / i
c. suku / u
d. taling / e
e. taling tarung / o

8. Sajroning tembang Kinanthi gatra kaping telu tiba swara ....
a. nglegena / a
b. wulu / i
c. suku / u
d. taling / e
e. taling tarung / o

9. Gatra kaping 4 ing tembang Kinanthi sing guru lagune tiba swara ....
a. nglegena / a
b. wulu / i
c. suku / u
d. taling / e
e. taling tarung / o

10. Ing gatra kaping 5 unine mangkene "Pesunen sariranira", larikan iki tiba swara ....
a. nglegena / a
b. wulu / i
c. suku / u
d. taling / e
e. taling tarung / o

11. Ing ingsor iki larikan tembang kang tiba swara wulu/i yaiku ....
a. padha gulangen ing kalbu
b. aja pijer mangan nendra
c. Anoman malumpat sampun
d. prapteng witing nagasari
e. mulat mangandhap katingal

12. Tembang Kinanthi iku watake, kaya ing ngisor iki, kajaba ....
a. seneng
b. grapyak
c. asih
d. tresna
e. sereng

13. Serat Wedhatama kang sajerone ana cakepan tembang Kinanthi iku minangka iyasane ....
a. KGPAA Mangkunegara IV
b. KGPAA Mangkunegara VI
c. Paku Buwana IV
d. Paku Buwana V
e. Pakubuwana VI

14. Sasmitane tembang Kinanthi kaya ing ngisor iki, kajaba ....
a. kanthi
b. gandheng
c. kanthet
d. ganthet
e. kuncung

15. Cacahing wanda saben larikaning tembang iku diarani ....
a. guru pada
b. guru gatra
c. guru wilangan
d. guru lagu
e. guru aleman

16. Guru lagu iku tibaning swara ing saben pungkasaning ....
a. tembung
b. ukara
c. wilangan
d. gatra
e. tembang

17. Mangka kanthine tumuwuh. Tembung kang minangka pungkasaning gatra tibaning swara, yaiku ....
a. mangka
b. minangka
c. kanthi
d. kanthine
e. tumuwuh

18. Salami mung awas eling. Larikan iku *manawa diwaca minangka guru wilangan lan* lagune yaiku ....
a. 7 wanda tiba swara nglegena / a
b. 8 wanda tiba swara wulu / i
c. 9 wanda tiba swara suku / u
d. 10 wanda tiba swara nglegena / a
e. 11 wanda tiba swara suku / u

19. Swara iramaning gamelan utawa swara thinthingane gamelan iku diarani ....
a. pathet
b. laras
c. cengkok
d. luk
e. gregel

20. Cakepan tembang iku nduweni teges kaya ing ngisor iki ....
a. unen-unen sing gumathok
b. unen-unen kang nduweni teges
c. unen-unen ana maksude
d. unen -unen sing ora bisa diowahi
e. unen-unen rerangkening tembung ana sajroning tembang

21. Dhasar endhek dhuwuring larase swara gamelan, iku diarani ....
a. pelog
b. slendro
c. pathet
d. cakepan
e. balungan

22. Wong sing bisa nembang adhedhasar mung saka ngrungokake diarani ....
a. titenan
b. apalan
c. gathekan
d. kupingan
e. sinau temen

23. Macapat iku anggone nembangake iku kanthi cara ....
a. diluk sakarepe dhewe
b. sabisane sing nembang
c. pinter-pintere sing nembang
d. swara lugu
e. iramane nggalur

24. Tembang iku sejatine tulisan sing anggone maca kanthi cara ....
a. nyuwara
b. lelewa
c. dithinthing
d. dilagokake
e. seru-seru

25. Kajaba ditembangake kanthi wantah *minangka tembang Macapat, tembang* Kinanthi uga kena kanggo ....
a. mbawani gendhing
b. wangsalan
c. purwakanthi
d. geguritan
e. parikan

26. Ing ngisor iki minangka salah sawijining cengkok tembang Kinanthi, yaiku ....
a. parijatha
b. pawukir
c. ngrenas
d. slobog
e. gleyung

27. Ing ngisor iki sing dudu cengkoke tembang Kinanthi yaiku ....
a. sandhung
b. sastradiwangsa
c. pandhang bulan
d. pujamantra
e. wigharingtyas

28. Cakepan tembang Kinanthi: Eling lukitaning alam. Lukita iku tegese ....
a. kesengsem
b. gandrung
c. rumpakan
d. tresna
e. asih

29. Cakepan tembang Kinanthi: Dadi wiryaning dumadi. Sing ora gathuk karo tegese tembung wirya, yaiku ....
a. jirih
b. kuwasa
c. mulya
d. kendel
e. luhur

30. Supadi nir ing sangsaya. Sangsaya iku tegese ....
a. kesenengan
b. kasedhihan
c. kabagyan
d. kamulyan
e. karaharjan

B. *Tindakno tugas ing ngisor iki kanthi jumbuh karo parintahe!*

Isenana ceceg-ceceg ing ngisor iki kanthi tembung wangsulan sing pratitis!

1. Sing dirembug sajroning gatra yaiku cacahing ....
2. Guru wilangan sajroning tembang ngrembug babagan cacahing ....
3. Tibaning swara saben pungkasaning gatra diarani ....
4. Guru gatrane tembang Kinanthi yaiku ....
5. Tembang Kinanthi beda karo tembang Macapat liyane, amarga saben gatrane nduweni guru wilangan sing padha cacahing ....

Wangsulana pitakon-pitakon ing ngisor iki kanthi pratitis!

6. Apa dhasare tembang Kinanthi iku kalebu tembang Macapat?
7. Terangake guru wilangane tembang Kinanthi!
8. Terangake guru lagune tembang Kinanthi!
9. Kepiye watake tembang Kinanthi iku?
10. Kepiye mungguh sasmitane tembang Kinanthi iku?

BAB 2

NYINAU GEGURITAN

Komponen Silabus

Kompetensi Inti:

1. Menghayati dan mengamalkan ajaran agama yang dianutnya.
2. Menghayati, mengamalkan perilaku jujur, disiplin, tanggung jawab, peduli (gotong royong, kerjasama, toleran, damai), santun, responsif dan proaktif dan menunjukkan sikap sebagai bagian dari solusi atas berbagai permasalahan dalam berinteraksi secara efektif dengan lingkungan sosial dan alam serta dalam menempatkan diri sebagai cerminan bangsa dalam pergaulan dunia.
3. Memahami, menerapkan, menganalisis dan mengevaluasi pengetahuan faktual, konseptual, prosedural, dan metakognitif berdasarkan rasa ingintahunya tentang ilmu pengetahuan, teknologi, seni, budaya, dan humaniora dengan wawasan kemanusiaan, kebangsaan, kenegaraan, dan peradaban terkait penyebab fenomena dan kejadian, serta menerapkan pengetahuan prosedural pada bidang kajian yang spesifik sesuai dengan bakat dan minatnya untuk memecahkan masalah.
4. Mengolah, menalar, menyaji, dan mencipta dalam ranah konkret dan ranah abstrak terkait dengan pengembangan dari yang dipelajarinya di sekolah secara mandiri serta bertindak secara efektif dan kreatif, dan mampu menggunakan metoda sesuai kaidah keilmuan.

Kompetensi Dasar:

1.2 Menerima, mensyukuri, menghayati, dan mengamalkan anugerah Tuhan berupa bahasa Jawa dalam bentuk teks geguritan.

2.2 Menunjukkan perilaku jujur, disiplin, tanggung jawab, peduli (gotong royong, kerjasama, toleran, damai), santun, responsif, dan proaktif dalam menggunakan bahasa Jawa melalui teks geguritan.

3.2 Menelaah teks geguritan.

4.2 Menulis geguritan dan membacanya.

Pendahuluan

Bocah jaman saiki akeh sing nganggep basa Jawa iku angel, boseni, lan kuna. Apa sira nduweni pamikiran kaya mangkono babagan basa Jawa? Bapak lan ibu guru ngajab sira aja nganti nduweni pamikiran kaya mangkono, amarga basa Jawa iku basa kang adiluhung lan ngemu piwulang luhur. Mula, sira kudu nguri-uri basa Jawa kanggo wujud rasa syukur marang Gusti. Supaya basa Jawa ora disinau lan diaku dening Walanda.

Asil seratan basa Jawa akeh banget. Salah sijine yaiku geguritan. Nyinau geguritan iku nyenengke. Mula ing wulangan iki, sira diajak sinau babagan geguritan. Apa kang diarani geguritan? Apa bae unsur kang mbangun geguritan? Kepriye cara maca lan nulis geguritan kang trep? Kanggo mangsuli pitakonan kasebut, ayo setitekna wulangan modul iki kanthi premati! Nanging, sadurunge iku, ayo padha dedonga miturut kapracayaan sira!

A. Nepungi Geguritan

Geguritan yaiku salah sawijining karya sastra Jawa kang awujud *puisi*. Tembung "geguritan" asale saka tembung "gurita", owah-owahan saka tembung "gerita", kang asale saka tembung lingga "gita" tegese "tembang utawa syair". Geguritan kuwi reriptan minangka wujud saka wedharan gagasan/ rasa pangrasa pangripta. Basa kang digunakake sajrone geguritan yaiku basa rinengga utawa *figuratif* kang endah sarta nduweni sipat konotatif, simbolis, lan lambang amarga nggambarake *imajinasi* pangriptane. Basa sajrone geguritan ora kaiket kaidah basa kaya umume. Nulis geguritan nduweni kalonggaran kanggo ngiwakake kaidah basa kang sinebut *lisencia poetica*.

1. Unsur-unsur kang Ambangun Geguritan

Geguritan iku kalebu reriptan sing anggone maca kanthi cara lelewa manut surasaning basa. Ana sing ngarani manawa geguritan iku syair Jawa anyar. Unsur-unsur kang ana sajroning geguritan yaiku:

a. Unsur intrinsik

Unsur intrinsik, yaiku unsur kang bisa ditemokake lan dideleng ana ing geguritan iku dewe. Unsur geguritan nglimput perangan ing ngisor iki.

1) Tema, yaiku masalah utama sing diangkat sajroning geguritan.
2) Amanat, yaiku pitutur, piwulang, falsafah, pangaji-aji sing arep diandharake dening panganggit marang para pamaca.
3) Nada lan rasa, yaiku rasa pangrasane panganggit sing digambarake ana sajroning geguritan.
4) Dhiksi, yaiku pamilihing tembung-tembung endah ana sajroning geguritan.
5) Rima, yaiku pangolhing swara-swara kanggo mujudake kaendahan kang ana sajroning geguritan.
6) Ritma, yaiku dawa cendhake, dhuwur cendheke nalikane geguritan iku dilesanake utawa diucapake.

b. Unsur ekstrinsik

Unsur ekstrinsik yaiku awujud kahanan subjektivitas pangripta babagan pangiasane pangrita lan sebab musababe pangripta ngangripta nganggit sawijining geguritane.

Kanggo mbedakake geguritan lan wohing sastra liyane, sejatine geguritan iku nduweni titikan bakune. Titikane geguritan sacara umum yaiku:

1) Ora kawengku ing pathokan.
2) Dudu basa padinan.
3) Migunakake tembung-tembung kang pinilih.
4) Cacahe larikan ora katemtokake.
5) Isine mentes.
6) Arang-arang nggunakake tembung-tembung pangiket.

Manut wujude geguritan iku ana loro yaiku geguritan gagrag lawas lan geguritan gagrag anyar.

Tandha-tandhane geguritan gagrag lawas:

Geguritan yaiku salah sawijining karangan sing nduweni paugeran:

a. Mawa bebuka "Sun anggurit, utawa Sun gurit.
b. Cacahing gatra ora kurang saka papat.
c. Cacahing wanda siji lan sijine ajeg akehe.
d. Mawa purwakanthi guru swara (runtut swarane).

Tandha-tandhane geguritan gagrag anyar:

a. Kapantha-pantha dadi bait utawa pada.
b. Saben ukara ganti baris (larikan = gatra).
c. Tetembungan lan ukarane ringkes, isine mentes lan ana bobote sastra.
d. Ekspresi lan rasa pangrasane penulis bebas.
e. Tema utawa underane crita angel dipahami.
f. Ana sing nganggo purwakanthi (sajak) lan ana sing ora nganggo.

Adhedhasar pandhapuking ukara lan pangiketing tembung, geguritan ana pirang-pirang warna:

a. Gita dwi gatra = geguritan kang dumadi saka rong gatra saben sapada.
b. Gita tri gatra = geguritan kang dumadi saka telung gatra saben sapada.
c. Gita catur gatra = geguritan kang dumadi saka patang gatra saben sapada.
d. Gita panca gatra = geguritan kang dumadi saka limang gatra saben sapada.
e. Gita sad gatra = geguritan kang dumadi saka enem gatra saben sapada.
f. Gita sapta gatra = geguritan kang dumadi saka pitung gatra saben sapada.
g. Gita hastha gatra = geguritan kang dumadi saka wolung gatra saben sapada.
h. Gita nawa gatra = geguritan kang dumadi saka sangang gatra saben sapada.
i. Soneta: geguritan kanthi syair mardika

Tuladha: Geguritan gagrag anyar

Jaman Akik

Jaman ndhisik...
Sadurunge akik ...duwe kelik
Jamane wong cilik ongklak-angklik
Lungguhane ya mung dhingklik
Mripate direwangi mendelik
Kulite katon busem busik
Asile ya mung sethithik
Nadyan wus golek ancik-ancik
Lakune sarwa kalah ungkik
Ungkike wong duwe melik

Jamane jaman akik
Wong cilik tiru-tiru duwe melik
Mbok manawa uripe mundhak sithik
Nanging....Durung klakon wus kecelik
Lagi wae bribak-bribik
Kalah karo sing duwe dhuwiik sasenik
Lemah-lemah padha diosak-asik
Gunung-gunung padha diobrak-abrik
Wekasan kabeh dadi mosak-masik

Oh...Akik...akik
Jaman kowe isih dhelik
Ora ana wong sing kober nglirik
Nanging mengko dhisik
Bareng saiki ..kahanane dadi kuwalik
Saben-saben wong ngomongke akik
Ngendi-endi dodolan akik
Gedhe cilik padha nganggo akik
Kana...kene padha dhemen ngisik-isik
Direwangi Mripate padha pating pandelik

Bareng saiki akik galik-galik
Malah padha salah ungkik
Barang burik dikandha apik
Barang bobrok diucapke becik
Dientha-entha diothak-athik
Dimen padha percaya lan ketarik
Ana sing wuru ngumbar klenik
Lali purwaduksina nyingkur kang becik
Eling....eling yen jaman akik
Yen ora duwe ati resik
Bisa..bisa karasukan sipat musrik.

(P.Dwijahadinagara)

2. Pitutur Luhur sing Kakandhut lan Relefansine karo Kahanan Masarakat Jaman Saiki

Teks geguritan iku bisa awujud reriptan apa wae, manawa reriptan iku diwaca lugu iku diarani maca lugu, yen diwaca kanthi lelewa iku geguritan, yen diwaca kanthi cara dilagokake iku diarani tembang. Tuladha teks geguritan kang awujud tes tembang,

Caping gunung

Dek jaman berjuwang...
Njur kelingan anak lanang
Biyen tak openi
Ning saiki ana ngendi
Jarene wis menang
Keturutan sing digadhang
Mbiyen ninggal janji
Ning saiki apa lali
Neng gunung
Tak Candhongi sega jagung
Yen mendhung tak silihi
Caping gunung
Syukur bisa nyawang
Nggunung desa dadi reja
Dene ora ilang
Nggone padha lara lapa

3. Teknik Mamarafrasekake Geguritan

Parafrase yaiku istilah *lingusitik* (kebahasaan) kang ateges nyritakake/nuturake maneh sawijining teks/konsep kanthi cara liya sajroning basa kang padha, nanging tanpa ngowahi maknane. Miturut KBBI, *parafrase* yaiku ngandharake maneh sawijining teks sajroning wujud liya, kanthi maksud kanggo njlentrehake maknane kang sinengker. Tembung *parafrase* asale saka basa Inggris *paraphrase*, lan saka basa Latin *paraphrasis*, kang ateges "cara tutur tambahan". *Parafrasis* utawa nggancarake yaiku kridha gawe gancaran (*parafrase*).

Para pamaca perlu mangerteni luwih dhisik apa kang diomongake sawijining teks, ing bab iki topik geguritan. Sabanjure, para pamaca kudu nemokake gagasan saben-saben larik ing saben pada. Tetembungan kang minangka panyengkuyung, dudu utama, tarkadhang arupa *ilustrasi*, bisa dikiwakake. Kanggo nyritakake maneh sawijining geguritan lumantar *parafrase* tembung-tembung lan ukara kang laras, mentes, lan gampang dimangerteni. Supaya luwih cekak, umpama ana kutipan langsung utawa ukara-langsung bisa diowahi dumadi ora langsung. Bakune, basane sing ringkes. Kanthi luwih princi, tata-cara nggancarake utawa *parafrasis* geguritan kaya ngisor iki:

a. Para pamaca mangerteni luwih dhisik makna geguritan kang bakal digancarake, carane kanthi maca bola-bali (maca *hermeneutik*).
b. Nggoleki lan nemokake tembung-tembung kang ngemu teges ora wantah, pasemon, pepindhan, simbolik, utawa sabangsane, banjur negesi tembung-tembung mau.
c. Nulis maneh tembung-tembung kang sengaja "diilangake" dening panganggit. Tembung-tembung iki ilang lumrahe supaya tuwuh basa endah ing geguritan. Nanging sanajan tembung-tembung mau ilang, ora ngowahi teges.
d. Ngronce tetembungan ing geguritan dumadi gancaran (*prosa*) jangkep, dumadi saka ukara-ukara minimal jejer-wasesa (subjek-predikat). Carane kanthi nyritakake apa kang wis dimangerteni bab tetembungan ing nomer 2 dhuwur.

Yen nonton tata-cara nggancarake iki, sing diarani parafrase tan liya-liya nggantl geguritan dumadi gancaran. Tegese, sing maune geguritan kudu pinathok ing aturan geguritan, owah dadi gancaran (*prosa*) kang kudu manut uga marang tata aturan gancaran, yaiku aturan ngripta ukara lan paragraf. Perlu dimangerteni yen ta nggancarake (*parafrasis*) iku dudu cara kanggo ngripta geguritan, ananging cara kanggo ngerteni isining geguritan.

Ana rong cara nggancarake (*parafrasis*) geguritan:

a. Gawe gancaran-kaiket (parafrase-terikat), yaiku ngowahi geguritan (*puisi*) dumadi wujud gancaran (*prosa*) kanthi cara nambahi sawetara tetembungan ing geguritane, satemah ukara-ukara (ujaran) ing geguritan gampang dimangerteni. Kabeh tetembungan ing geguritan isih ana, ora diganti utawa diilangi, tetep digunakake sajrone nggancarake.
b. Gawe gancaran-bebas (*parafrase-bebas*), yaiku ngowahi geguritan (*puisi*) dumadi wujud gancaran (*prosa*) manganggo tetembungane dhewe. Tembung-tembung sajroning geguritan bisa digunakake, bisa uga ora. Sakwise para pamaca rampung anggone maca lan negesi geguritan kanthi wutuh, banjur nyritakake maneh manganggo tetembungane dhewe.

Tuladha teks geguritan:

WERENG

Wereng sing ora pakra...
Wujudmu ora mingsra
Klemar-klemer kaya ora duwe daya
Gayamu kaya ya mung klewa-klewa
Kawibawan babar pisan ora ana
Ora ana sing duwe pangira
Kabeh ora duwe panyana
Kabeh ora padha nggraita
Marang wujudmu sing ora sepiraa
Jebul kowe nggawa wisa kang mayuta-yuta
Polahmu ngumbar sengsara
Tandangmu gawe kapitunan manungsa
Ora mung sadesa,
Nanging malah sanagara
Ora mung sadina
Nanging ing saben mangsa kala
Dayamu ora nganggo wektu kang dawa
Nanging malah gawe pati sanalika

He … Wereng keparat
Becik kowe enggal minggat
Sadurunge kowe ora bisa sambat
Sedhela maneh kowe bakal daksikat
Manungsa wis ora kuwat
Saka polahmu sing ngumbar laknat
Yen kowe ora enggal oncat
Apa maneh …yen kowe ora gelem tobat
Aku isih duwe obat kang hebat
Yen kowe tetep nekat
Dak-obong karo geni kang mbulat-mbulat
@ P. Dwijahadinagara

Gladhen Mandhiri 4

Wangsulana pitakon-pitakon ing ngisor iki kanthi wangsulan kang pratitis!

1. Apa sababe geguritan iku diarani puisi Jawa?
2. Apa titikan kang baku geguritan gagrag lawas iku ing pambukane?
3. Kepiye mungguh guru wilangane lan guru lagune geguritan gragag lawas?
4. Kepiye dudutane kahanan jaman saiki sing digambarake ing geguritan kapisan?
5. Geguritan ing dhuwur parafrasekake nganggo basa gancaran!

Teks Geguritan	Basa Gancarane:
1. Wereng sing ora pakra..	1. ....
2. Wujudmu ora mingsra	2. ....
3. Klemar-klemer kaya ora duwe daya	3. ....
4. Gayamu kaya ya mung klewa-klewa	4. ....
5. Kawibawan babar pisan ora ana	5. ....
6. Ora ana sing duwe pangira	6. ....
7. Kabeh ora duwe panyana	7. ....
8. Kabeh ora padha nggraita	8. ....
9. Marang wujudmu sing ora sepiraa	9. ....
10. Jebul kowe nggawa wisa kang mayuta-yuta	10. ....

B. Teknik Maca lan Panulisan Geguritan

1. Teknik Maca Geguritan

Geguritan bisa kanggo medharake utawa ngandharake isine ati lan aweh piwulang, pepeling, sarta pitutur marang wong sing maca. Sawijining geguritan bakal luwih gampang olehe nggoleki amanat utawa piwulang kang ana sajroning geguritan kanthi cara diparafrasekake luwih dhisik. *Parafrase* geguritan tegese proses owah-owahan saka wujud geguritan didadekake wujud gancaran utawa paragraf, kanthi ancas supaya maknane/tegese geguritan luwih cetha lan gamblang.

Geguritan iku bisa dirasakake kanthi maca utawa ngrungokake, satemah bisa:

a. nemokake pesen (amanat/piwulang) kang kamot ing sajroning geguritan.
b. nemtokake sebab kang ndadekake endahing geguritan.
c. gawe gambaran tumrap geguritan kang diwaca utawa dirungokake.

Kang perlu digatekake jroning nyulih wedharaning geguritan yaiku:

a. Maca tulisan (naskah) kanthi setiti.
b. Ngira-ira tetembungan kang diilangi, nuli mbalekake.
c. Njingglengi ten ana pasemin utawa pralambang sing dienggo.
d. Njarwani (menafsirkan makna) pasemon utawa pralambange.
e. Ngupakara (merangkaikan) ukara-ukara saka panaliten dadi sawijining gancaran.

Sing magepokan karo teknik maca geguritan:

a. Lafal yaiku ngucapake tembung kanthi trep utawa cetha.
b. Intonasi yaiku dhuwur cendheking swara.
c. Irama yaiku cepet alon pangucaping tembung-tembung.
d. *Gesture* yaiku obahing awak manut swasana sing dikarepake surasaning geguritan.
e. Mimik yaiku polatan rai jumbuh karo rasa sing dikarepake surasaning geguritan.

Kanggo ngelingake maneh apa wae sing kudu digatekake nalika maca geguritan, ing ngisor iki perangan-perangan sing kudu disemak lan diugemi, yaiku:

a. Wirama (irama/lagu)
   Irama kudu digatekake nalika maca geguritan, umpamane banter, alon, cetha utawa samar, lan sapanunggalane. Nalika maca geguritan sing surasane semangat kudu nyuwara sora, beda nalika maca geguritan sing surasane ngemu kasusahan, kudu alon, alus, lan melas.
b. Wirasa (rasaning swasana ati)
   Surasane utawa isine geguritan kudu dimangerteni tegese utawa karepe. Nuli anggone maca ngetrepake utawa nyelarasake karo isining geguritan, yaiku susah, seneng,wibawa, getun, nesu lan sapanunggalane.
c. Wiraga (obahing awak)
   Obahing awak yaiku aja kaku, luwes wae, mlaku uga prayoga, ngobahake peranganing awak kanggo mbangun swasana. Pasemon, praenan kudu selaras karo isining geguritan nanging aja banget-banget.
d. Wicara (pocapan)
   Pocapan sing cetha nalika ngucapake aksara swara, wanda, lan tembung.

Coba wacanen geguritan ing ngisor iki!

Bendune Bawana

Langite kebak mendhung anggendhiyeng
Kembeng-kembeng tan kuwawa ambendung
Waspa dunarojog mbrebes mili hangebaki
Bumine gereng gereng, magep-magep
Kaline mencep-mencep tanpa karep
Omah, sawah, kewan, tuwuhan..
Pating glagep tanpa pangarep-arep
Pertiwi sesambate ngaruara..
Sambat marang sapa?
Sambat marang manungsa?
Bener.....Bener.....
Amarga manungsa kang gawe dadakan..
Pakartine kinarya jalaran
Kabeh dadi rusak, mocar-macir tanpa tatanan.
Nanging eman.......
Ya gene manungsa padha ora krasa
Malah angkara murkane sansaya andadra
Mbabat alas tanpa tilas....tanpa welas
Resik, gusis tapis datanpa aris
Mbok manawa manungsa ......saiki .....
Kupinge wis ora padha krungu .....
Mripate wis ora bisa andulu.....
Rasane wis padha mati .....
Mula..... lumunta .....
Ana banjir ora kekitir
Ana lindhu ora keplayu
Ana prahara ora dirasa
Benduning alam malah kaya dadi pangidham-idham
Oh manungsa.... Manungsa
Manungsa sing kakehan dosa.
@. P. Dwijahadinagara

2. **Teknik Panulisan Geguritan**

Carane ngripta (nganggit = ngarang) geguritan, yaiku:

a. Nemtokake tema utawa underane geguritan.
b. Milih tembung kang mentes lan ana bobote sastra.
c. Ngrakit ukara kang ringkes, dipantha-pantha dadi bait utawa pada. Saben ukara kanthi larikan (gatra).
d. Migunakake basa kang endah, kayata:
   Yen perlu nganggo purwakanthi basa utawa sastra kareben kepenak diwaca lan gampang diapalke panyandra utawa pepindhan.
e. Migunakake tembung andhahan kang karimbag mawa:
   - Ater-ater a.
   - Seselan in lan um.
   - Adhapur dwilingga lan dwipurwa.
f. Diwaca bola-bali kanggo ngukur cocok apa orane karo underane crita, lan aja nganti kaya gancaran kang dipantha-pantha dadi bait.
g. Milih irah-irahan (judul) ingkang sae, narik kawigatene para pamaca, sokur yen cekak aos/mentes.
h. Antara irah-irahan lan isi, kudu ana sambunge.

Gladhen Mandhiri 5

Wangsulana pitakon-pitakon ing ngisor iki kanthi wangsulan kang pratitis!

1. Nulis geguritan iku tema dhisik. Apa tema iku?
2. Kepiye pangrakite tembung sajroning geguritan ?
3. Kepiye pangrakite ukara sajroning geguritan?
4. Apa gunane purwakanthi sajroning geguritan iku?
5. Gita panca gatra iku geguritan sing kepiye?

Katerangan Sawetara

Geguritan yaiku wohing susastra kang basané cekak, mentes lan éndah. Geguritan asalé saka tembung "gurit", kang ateges kidung utawa tulisan kang awujud tatahan. Déné geguritan ing kéné, ateges rumpakan kidung kang mawa paugeran gumathok. Geguritan iku kang awujud tulisan sing anggone maca kanthi cara lewawa manut surasaning tembung kang rinakit.

Pungkasan

- Geguritan iku kalebu puisi Jawa modhérn, amarga ora kaiket ing aturan kayadéné tembang, yaiku guru gatra, guru wilangan lan guru lagu.
- Geguritan bisa karipta amarga ana ilham utawa inspirasi (angen-angen).
- Geguritan mujudaké karya kang sipaté pribadi, mula geguritan panganggit siji lan sijiné béda-béda. Angen-angen kang ana sajroné pikirané pengarang banjur diolah supaya dadi geguritan kaya kang dikarepaké panganggit. Kanthi mengkono, geguritan iku basané katon éndah, bisa migunakaké purwakanthi, dwipurwa, seselan lan liya-liyané.

PANDADARAN

A. *Wenehana tandha (x) ing salah sawijining aksara a, b, c, d, utawa e, yaiku wangsulan sing koanggep paling bener!*

1. Geguritan saka tembung gurit, sing teges kidung utawa ....
   a. tembang
   b. gendhing
   c. lancaran
   d. ladrang
   e. ketawang
2. Sambung rapete karo geguritan, ngripta geguritan iku diarani ....
   a. nggarit
   b. ngguri
   c. nggaris
   d. ngurit
   e. nggerit
3. Geguritan iku tulisan sing diwaca kanthi cara ....
   a. klewa-klewa
   b. kelewa-lewa
   c. klawan klewa-klewa
   d. klawan lelewa
   e. klawan murka
4. Geguritan gagrag lawas pambukane nganggo tembung ....
   a. sun kekudang
   b. sun njejaluk
   c. sun nggegurit
   d. sun sesuwun
   e. sun pepuji
5. Cacahing gatra geguritan gagrag lawas yaiku paling sithik ....
   a. rong larik
   b. telung larik
   c. patang larik
   d. limang larik
   e. enem larik
6. Guru lagune saben gatra geguritan gagrag lawas yaiku ....
   a. merdika
   b. ora ajeg
   c. mana suka
   d. sak-sake sing gawe
   e. runtut swarane
7. Saguritan tumrap tembang Macapat diarani ....
   a. salagu
   b. satembang
   c. sawilangan
   d. sapada
   e. sapupuh
8. Ana sing ngarani manawa geguritan iku minangka syair Jawa ....
   a. gagrag kuna
   b. gagrag anyar
   c. gagrag lawas
   d. gagrag kina
   e. gagrag kadaluwarsa
9. Geguritan kanthi syair rong gatra sapada iku diarani ....
   a. gita dwigatra
   b. gita trigatra
   c. gita caturgatra
   d. gita pancagatra
   e. gita sadgatra
10. Sing diarani gita caturgatra yaiku ....
    a. syair rong gatra sapada
    b. syair tri gatra sapada
    c. syair patang gatra sapada
    d. syair limang gatra sapada
    e. syair enem gatra sapada
11. Geguritan gita hastha gatra. Cacahing gatrane ana ....
    a. 5 larik
    b. 6 larik
    c. 7 larik
    d. 8 larik
    e. 9 larik
12. Geguritan sing tan kawengku ing paugeran tartamtu iku diarani ....
    a. geguritan tradhisional
    b. geguritan *kovensional*
    c. geguritan *kontemporer*
    d. geguritan *modern*
    e. geguritan anyar

13. *Gatekna geguritan iki!*
Ngrembug jaman edan iki
Akeh kang nganeh-anehi
....
Geguritan kasebut saben gatrane nduweni guru wilangan ....
a. 6 wanda
b. 7 wanda
c. 8 wanda
d. 9 wanda
e. 10 wanda

14. *Gatena salah sawijine pedhotan geguritan ing ngisor iki!*
Ora duwe rasa wedi
Nadyan cetha gawe rugi
....
Geguritan kasebut guru lagune tiba swara ....
a. nglegena / a
b. wulu / i
c. suku / u
d. taling / e
e. taling tarung / o

15. "Bener luput ra perduli" nitik ukara geguritan, minangka gegambaran ....
a. wong sing ora ngerti bener luput
b. wong sing ngerti babar pisan bener luput
c. wong iku ngerti bener utawa luput nanging sengaja dilanggar
d. wong iku ora ngerti bener luput lan nglanggar
e. wong sing ora ngerti bener luput nanging kulina nglanggar

16. Wong sing maca geguritan diarani ....
a. pangripta
b. panganggit
c. panyerat
d. panggurit
e. panggagas

17. Manut titikane geguritan iku ora migunakake basa padinan. Basa padinan yaiku ....
a. basa sing ora lumrah
b. basa kang rinengga
c. basa kang muluk-muluk
d. basa sing baku banget
e. basa sing digunakake ing dhaerah piniji

18. Lumrahe geguritan iku migunakake tembung kang pinilih. Tembung pinilih nduweni teges ....
a. tembung kawi
b. tembung baku banget
c. tembung kang endah
d. tembung sinandhi
e. tembung manca

19. Panggunane tembung pangiket ana ing geguritan iku ....
a. arang-arang banget
b. kerep banget
c. bab kang wajib
d. kudu nganggo
e. syarat kang baku

20. Masalah utama sajroning geguritan sing kepengin dikatonake diarani ....
a. amanat
b. tema
c. rima
d. ritma
e. dhiksi

21. Dhiksi sajroning geguritan iku nduweni makna ....
a. pokok masalah sajroning geguritan
b. pangarep-arepe panganggit
c. pamilihing tembung kang endah
d. dawa cendhaking panglesaning geguritan
e. rasa-pangrasaning panganggit

22. Ing ngisor iki sing dudu perangane unsur ekstrinsik yaiku ....
a. agama
b. politik
c. ekonomi
d. sosial budaya
e. pasulayan

23. Angandharake maneh sawijining teks sajroning wujud liya, kanthi maksud kanggo njlentrehake maknane kang sinengker, diarani ....
a. panjlentreh
b. panerang
c. pamawas
d. *parafrase*
e. paranormal

24. Istilah *paratrase* ana ing basa Jawa kang lumrah tegese ....
a. nggancarake tembung
b. nggancarake niyat
c. nggancarake maksud
d. nggancarako makna
e. nggancarake karep

25. Ngucapake tembung ana ing geguritan kanthi trep lan cetha, ana sambungrapete karo ....
a. mimik
b. *gestur*
c. lafal
d. intonasi
e. irama

26. Magepoan karo mimik nalika maca geguritan ....
a. ngucapake tembung kanthi cetha
b. polatan rai kang jumbuh kara surasaning geguritan
c. dhuwur cendheking swara
d. cepet lan alone pangucaping tembung
e. obahing awak jumbuh karo swasana

27. Pocapan sing cetha nalika ngucapake aksara swara, wanda, lan tembung ....
a. wirama
b. wirasa
c. wiraga
d. wicara
e. wiguna

28. Sing ana sambunge karo wiraga yaiku ....
a. munggah mudhune swara
b. ngrasakake isine geguritan
c. banter lan lirihing swara
d. penganggon kang dienggo
e. ekspresi, patrap/sikep, obahing awak lan pasemon

29. Olah vokal utawa olah swara iku magepokan karo kaya ing ngisor iki, kajaba ....
a. panyora swara
b. kedaling lesan
c. tata pangaturing napas
d. pamedhoting ukara
e. panggulawentahing swara

30. Geguritan lumrahe migunakake swara kang runtut, iku diarani ....
a. parikan
b. purwakanthi
c. wangsalan
d. yogyaswara
e. baliswara

B. *Tindakno tugas ing ngisor iki kanthi jumbuh karo parintah!*

Isenana ceceg-ceceg ing ngisor iki kanthi tembung wangsulan sing pratitis!

1. Geguritan sing kawengku paugeran tartamtu iku diarani geguritan ....
2. Masalah utama sing diangkat sajroning geguritan iku diarani ....
3. Pitutur, piwulang, falsafah, pangaji-aji sing arep diandharake dening panganggit marang para pamaca, iku diarani ....
4. Dawa cendhake, dhuwur cendheke nalikane geguritan iku dilesanake utawa diucapake, iku disebut ....
5. Unsur sing mangun geguritan saka sajabane geguritan, diarani ....

Wangsulana pitakon-pitakon ing ngisor iki kanthi pratitis!

1. Geguritan gagrag anyar nduweni titikan apa bae?
2. Sajroning geguritan uga ana istilah *parafrase*. Apa tegese *parafrase* iku?
3. Kepiye carane nulis geguritan iku?
4. Sajroning geguritan lafal iku duwe teges apa?
5. Wirama sajroning maca geguritan maknane kepiye?

BAB 3

NYINAU BUSANA ADAT JAWA

Komponen Silabus

Kompetensi Inti:

1. Menghayati dan mengamalkan ajaran agama yang dianutnya
2. Menghayati, mengamalkan perilaku jujur, disiplin, tanggung jawab, peduli (gotong royong, kerjasama, toleran, damai), santun, responsif dan proaktif dan menunjukkan sikap sebagai bagian dari solusi atas berbagai permasalahan dalam berinteraksi secara efektif dengan lingkungan sosial dan alam serta dalam menempatkan diri sebagai cerminan bangsa dalam pergaulan dunia.
3. Memahami, menerapkan, menganalisis dan mengevaluasi pengetahuan faktual, konseptual, prosedural, dan metakognitif berdasarkan rasa ingintahunya tentang ilmu pengetahuan, teknologi, seni, budaya, dan humaniora dengan wawasan kemanusiaan, kebangsaan, kenegaraan, dan peradaban terkait penyebab fenomena dan kejadian, serta menerapkan pengetahuan prosedural pada bidang kajian yang spesifik sesuai dengan bakat dan minatnya untuk memecahkan masalah
4. Mengolah, menalar, menyaji, dan mencipta dalam ranah konkret dan ranah abstrak terkait dengan pengembangan dari yang dipelajarinya di sekolah secara mandiri serta bertindak secara efektif dan kreatif, dan mampu menggunakan metoda sesuai kaidah keilmuan.

Kompetensi Dasar

1.3 Menerima, mensyukuri, menghayati, dan mengamalkan anugerah Tuhan berupa bahasa Jawa dalam bentuk teks deskripsi tentang pakaian adat.

2.3 Menunjukkan perilaku jujur, disiplin, tanggung jawab, peduli (gotong royong, kerjasama, toleran, damai), santun, responsif, dan proaktif dalam menggunakan bahasa Jawa melalui teks wacana nonsastra tentang budaya Jawa.

3.3 Memahami isi teks deskriptif tentang pakaian adat Jawa.

4.3 Menanggapi isi dan menceritakan kembali teks deskriptif tentang pakaian adat Jawa.

Pendahuluan

Genea basa Jawa iku basa kang adiluhung? Basa Jawa pancen basa kang adiluhung jalaran basa Jawa nyinau babagan undha usuk sarta unggah-ungguh basa marang wong liya. Apa maneh basa Jawa uga disengkuyung dening maneka warna budaya Jawa kang akeh. Satemah para generasi mudha kudu nguri-uri basa lan kabudayan Jawa minangka rasa syukur konjuk Gusti Kang Maha Agung. Semono uga basa Jawa ora kalah karo basa-basa liyane amarga basa Jawa nduweni maneka jinising teks. Salah siji teks kang narik kawigaten yaiku teks deskripsi.

Apa sira ngerti kang diarani teks deskripsi? Kepriye struktur lan paugerane? Ayo disinau wulangan iki kanthi premati! Nanging, sadurunge miwiti piwulangan, ayo ndedonga miturut kapracayan sira dhewe-dhewe!

A. Teks Deskripsi

Teks deskripsi yaiku teks kang nggambarake sawijining objek, gagasan, papan, utawa prastawa kanthi rinci marang pamaca. Maksud saka definisi teks deskripsi iki yaiku nggambarake kanthi gamblang objek-objek kanthi titi satemah pamaca bisa mangerteni anggone mahami isi teks kasebut. Dene ancas saka teks deskripsi yaiku supaya pamaca weruh, krungu, ngrasakake, utawa ngalami dhewe objek lan prastawa kang digambarake dening panulis. Aspek kang kagambarake ing kene bisa babagan kaendahan alam, piranti, barang, kahanan jasmani, watak, kahanan manungsa, lan liya-liyane.

1. Struktur Teks Deskripsi

Coba wacanen teks deskripsi ing ngisor iki kanthi premati!

Busana Adat Jawa

Rasukan adat Jawa utawa busana adat Jawa umum/kaprah diarani rasukan kejawen iku ana warna-warna jinise kayata atela, beskap, sikepan, surjan, takwa lan kalengkapan liyane.

"Nyandhang nganggo hiku dadya sarana amemangun manungsa njaba jero. Marmane pantesen panganggonira, trepna pangetraping panganggon, cundhukna kalawan kahananing badanira, kalungguhan miwah pepangkatanira"

(Pangandikadalem Suwarga Hingkang Sinuwun Kangjeng Susuhunan Pakoe Boewana Kaping X)

Sabda Pangandikadalem iku ngemu karep marang kasusilan. Tegese nyandhang nganggo. kudu bisa njumbuhake marang pribadine dhewe, sing jumbuh karo tata lair lan batin, cundhuk karo kalungguhan sarta pangkate, uga terp-trepane panganggon.

Busana adat Jawa diarani busana kejawen nduweni pralambang tartamtu tumrap bangsa Jawa. Busana Jawa kebak ing piwulang kang sinandhi. Sajroning busana Jawa iki sumimpen piwulang kanggo nindakake sakabehing tumindak ing alam donya iki, kang satimbang sambung rapete karo tumindak saben-dinane, ya pasrawungan marang sapadha-padhaning manungsa, dhiri pribadi uga konjuk Gusti Kang Maha kuwasa kang nyipta jagad saisine.

Saben-saben jinis rasukan Jawa iki nduwe teges parumpamaan utawa pralambang kang jumbuh/gathuk kalawan nilai-nilai luhur filosofi Jawa.

Umume/kaprahe rasukan Jawa kaperang dadi 4 bagian yaiku:

1. Perangan ndhuwur
   Udheng, dhestar, Iket utawa blangkon
2. Perangan tengah
   - Rasukan utawa kelambi uga benik
   - Sinjang,nyamping, bebed, utawa jarik wiron
   - Setagen utawa paningset
   - Sabuk
   - Epek, timang, lerep
3. Perangan mburi
   Wangkingan, curiga utawa keris, ana warna loro yaiku warangka ladrang lan warangka gayaman.
4. Perangan ngisor
   Canela yaiku cripu, selop utawa sandhal.
   Busana Jawa kasebut ing jaman saiki mung dienggo nalika ana tatacara tartamtu wae, panganggon padinan wong Jawa manganggo penganggon bathik, lurik sing minangka penganggone wong Jawa uga.

2. Pangaji-aji kang Kinandhut ana Sajroning Busana Adat Jawa lan Sambungrapete karo Kahanan Masarakat ing Jaman Saiki

Kanggo mangerteni pangaji-aji kang kinandhut ana ing sajroning busana adat Jawa lan sambung rapete karo kahanan masarakat ing jaman saiki coba wacanen teks deskripsi ing ngisor iki!

Makna Sinandhi Busana Jawi

Piwulang sinandhi busana Jawa, manut sawijining panemu. Mula saka kuwi manawa ana kang duwe panemu sing beda utawa seje, iku sajatine ya kudu dianggep lumrah bae.

Iket/Udheng/Dhestar makna sinandhi sing dikarepake yaiku manungsa prayogane nduweni pikiran kang kenceng, ora gampang goyah mung jalaran kahanan utawa wong liya tanpa tetimbangan kang mateng. Udheng asal saka tembung mudheng tegese mangerti kanthi cetha, maksude supaya manungsa nduweni pikiran sing kukuh, mangerti lan paham apa tujuan urip lan panguripan utawa sangkan paraning dumadi.

Busana iku perangaaning pengangon kang baku. lire busana iku minangka aji-aji tumrap jati dhiring manungsa. Ajining salira dumunung ana ing busana. Teges liyane rasukan saka tembung rasuk lire manungsa iku kudu duweni piandel utawa kapercayan kang minangka adeg-adeg santosaning budi manembah marang Gusti Kang Maha Kuwasa.

Ana sajroning busana diwenehi benik iku mengku karep manungsa iku manawa tumindak bisane bener kudu dienak-enik. Dipetung kanthi njlimet ora waton tumindak nanging tumindak nganggo wewaton.

Sabuk kang dibedake ing bangkekan mengku karep manungsa iku kudu ubed kanggo nyukupi kabutuhan uripe, supaya ora mung buk. Tembung Epek padha dene apek, golek tegese sajroning urip iki, kudu golek ngelmu sing ana guna paedahe. Timang duwe karep sakabehing tumindak kudu dimang-timang utawa nganggo timbangan kang mateng supaya ora mamang lan ngedohake saka rasa kuwatir.

Jarik saka tembung aja serik, tegese manawa tumindak iku ngedohna rasa dengki, srei, aja serik marang liya kosok baline kudu tansah gawe seneng atine wong liya. Wiron saka tembung wiru tegese sakabehing tumindak kudu diwiwir supaya ora keru, manawa tumindak iku kudu dipikir luwih dhisik aja nganti grusa-grusu. Cenela saka tembung centhelna jroning nala tegese sakabehing tumindak iku kudu mantep atine percaya manawa kabeh mung ana sangisore panguwasaning Gusti Allah. Curiga lan warangka yaiku pralambang manawa curiga iku minangka sesmitaning piandel utawa nepsu, warangka iku minangka wadhahing curiga tegese nepsu iku kudu dipeper dikendhaleni supaya ora mubal-mubal.

Gladhen Mandhiri 6

Wangsulana pitakon-pitakon ing ngisor iki kanthi pratitis!

1. Pangandikadalem Suwarga Hingkang Sinuwun Kanjeng Susuhunan Pakoe Boewana Kaping X ngenani nyandhang nganggo iku kepiye?
2. Sabda Pangandikadalem iku ngemu karep marang kasusilan. Apa tegese?
3. Ngomongake babagan busana iku ana unen-unen "Ajining salira amarga saka busana" unen-unen iku duwe teges kepiye?
4. Coba jentrehna werdine epek sajroning busana Jawa?
5. Timang iku uga nduweni piwulang luhur. Apa piwulange?

B. Kawruh Kagunan Basa Sajroning Teks Deskripsi

Teks deskripsi kasusun anane struktur teks uga kabangun saka saperangan kagunan basa. Kagunan basa iki bisa ndadekake teks deskripsi bisa narik kawigaten marang pamaca. Kanggo ngamberake bab busana adat Jawa, panulis bisa nggunakake ukara lamba lan ukara camboran.

1. Ukara Lamba

Ukara lamba dumadi saka saklausa, tegese ukara kasebut mung dadi saka jejer lan wasesa sarta bisa ditambah lesan, geganep, utawa panerang. Dadi, jejer lan wasesa ing ukara lamba gunggunge siji lan ora kena luwih saka iku.

2. Ukara Camboran

Ukara camboran dumadi saka rong klausa utawa luwih. Manawa ukara lamba iku jejer lan wasesane mung siji, ing ukara camboran ora mangkono. Ing ukara camboran, saora-orane wasesane kudu luwih saka siji, bisa loro utawa telu.

Kajaba ukara lamba lan ukara camboran, kadhang kala sajroning teks deskripsi ana pangangggonan paribasan, isbat, sanepa, lan irawa basa.

1. Paribasan

Paribasan yaiku unen-unen kang gumathok, ajeg panganggone, wantah ora kasamun ing samudana utawa ing upama, ora dipindhakake. Dene tembung paribasan iki nganggo dhasare basa entar.

Tuladha:

No	Paribasan	Tegese
1	Anak polah bapa kepradah	Wong tuwa melu ribed jalaran polahe anak
2	Busuk ketekuk pinter keblinger	Sing pinter lan sing bodho padha dene cilakane
3	Ciri wanci bilahi ginawa mati	Pakulinan sing ala ora bisa ilang
4	Desa mawa cara, negara mawa tata	Saben panggonan nduweni tataran dhewe-dhewe
5	Emban cindhe emban ciladan	Abot sisih, pilih kasih, ora adil

2. **Isbat**

Isbat saka tembung basa Arab sing tegese *ibarat*. *Ibarat* iku uga tembung Arab, tegese meh padha karo saloka, nanging isine bab ngelmu gaib, ngelmu kasampuman, ngelmu kebatinan. Dadi ukara isbat iku ukara pepindhan kang isi piwulang bab ngelmu tuwa, ngelmu kebatinan, ngelmu gaib utawa ngelmu kasampuman.

Tuladha:

Kodhok ngemuli lenge.

Kodhok = pepindhaning jiwa, sukma, badan alus, nyawa, rokhani.

Leng = pepindhaning raga, awak, jasmani, badan wadhag.

Ngemuli, maksude = njaga, rumesa, ngereh.

Maknane: manungsa iku jiwane kudu bisa ngereh marang ragane (wadhage) aja nganti badan-aluse kalah karo badan-wadhage (hawa-napsune).

Wong sing mutmainahe bisa meper hawa napsune, bisa ngalahake amarahe, aluamahe, lan supiyahe. Yaiku sing kene diisbatake "Kodhok ngemuli lenge", dudu " Lenge sing ngemuli kodhdoke"

3. **Sanepa**

Sanepa yaiku unen-unen kang ajeg panganggone kadadean saka tembung kahanan sinambungan tembung aran, kang ngemu surasa kosok baline banget.

Tuladha:

No	Sanepa	Tegese
1	Pait madu	Manis banget: eseme, suwarane, omongane
2	Dhuwur kencur	Cendhek banget: dedege
3	Wuled godhong lumbu	Mbedhel banget: kulitane, jalaran ora sekti.
4	Legi bratawali	Pait banget: rasane
5	Kuru semangka	Lemu banget: badane

4. **Lelewaning Basa**

Lelewaning basa yaiku cara-carane migunakake basa, amrih gampang ditampa, endah lan kepenak dirungu. Lelewaning basa ana pirang-pirang macam, yaiku:

a. Lelewa basa metafora, yaiku ukara mawa unen-unen pepindhan.

Tuladha:

Raden Gathutkaca otot kawat balung wesi.

b. Lelewa basa alegori, yaiku metafora sing ditulis nganggo ukara dawa banget.

Tuladha:

Uripe manungsa iku manuk upamane, diobang-ambingake alun samodra, katempuh ing sindhung aliwara, yen kurang waspada bisa kerem nrejang padhang karang.

c. Lelewa basa personifikasi, yaiku pepindhan jalma.

Tuladha:

Sumpahe diseksi bumi langit.

d. Lelewa basa metonimia, yaiku lira-lirune jeneng.

Tuladha:

Aku wingi numpak Merpati.

e. Lelewa basa hiperbola, yaiku pepindhan sing kliwat utawa keladuk.
Tuladha:
Swarane kaya mbelah-belaha bumi.

f. Lelewa basa eufemisme, yaiku unen-unen utawa basa sing surasaning luwih alus.
Tuladha:
Lali marang purwa duksina = semaput.

g. Lelewa basa ironi, yaiku unen-unen kang nyritakake kosok-balen kara rada ngece.
Tuladha:
Bocah kok pintere ora njamak, mangsok 3 ditambah 3 wae ora bisa.

h. Lelewa basa klimaks, yaiku pandhapuking tembung saya suwe saya banget.
Tuladha:
Aja maneh kowe, kakangmu, bapakmu, embahmu pisan aku ora wedi.

i. Lelewa basa anti klimaks, yaiku pandhapuking tembung, saya suwe saya ora banget.
Tuladha:
Apa maneh satus ewu, kapara sewu wae aku ora gableg.

j. Lelewa basa antitesis, yaiku unen-unen sing mengku surasa kosok balen.
Tuladha:
Cilik gedhe, lanang wadon nuweni kuwajiban padha.

k. Lelewa basa litotes, yaiku pratelan kanggo ngalusake kaanan.
Tuladha:
Manawi kersa pinarak wonten gubug kula. (Kamangka omahe gedhong magrong-magrong.

l. Lelewa basa pleonasme, yaiku pratelan panegas, kang sejatine ora kudu disebut rangkep.
Tuladha:
Bal bunder mlebu gol mak bleng.

m. Lelewa basa repetisi, yaiku pratelan kang bola-bali sinebut ing ukara.
Tuladha:
Saya suwe, saya alu, saya garing banjur mati.

n. Lelewa basa koreksio, yaiku kanggo mbenerake sing wis sinebut luput.
Tuladha:
Kebon Raja jaman biyen Balekambang, ee... dudu Sriwedari.

o. Lelewa basa sarkasme, yaiku basa sindhirian kang nylekit kapara kasar.
Tuladha:
Ee, Wedhus, aja wani-wani rene maneh!

p. Lelewa basa retoris, yaiku pratelan wangsulan utawa pitakonan sing ora perlu diwangsuli.
Tuladha:
Apa ana wong sing gelem nolak dhuwit sagepok!

q. Lelewa basa inversi (bali swara), yaiku lelewaning basa kang manut pangrikiting ukara wasesa dumunung sangarepe jejer.
Tuladha:
Ken Arok arane.

r. Lelewa basa paradhoks, yaiku pratelan kang kosokbalen kara kaanane.
Tuladha: Sanajan sugih nanging ora tau seneng uripe.

C. Cara Nanggapi Teks Deskripsi

Saben wong nduweni panemu sing beda-beda, jalaran beda panemu iku diarani lumrah wae. Maneka warna panemu iku luwih becik tinimbang padha ora padha nduweni panemu babar pisan. Ing ngisor iki ana wacanan teks deskripsi babagan Batik. Coba wacanen batin banjur wenehana tanggapan!

Batik

Tembung "bathik" dumadi saka dhapukaning tembung "amba" kang nduweni tegese "nulis" lan "titik" sing ateges "titik" utawa ceceg-ceceg. Ana sing duwe panemu manawa bathik" saka tembung ngembat titik-titik. Titik-titik iku ditata supaya dadi gambar kang tharik-tharik.
Bathik Indonesia, kabeh wae wus ditetepake dening UNESCO minangka "Warisan Kamanungsan kanggo Budaya Lisan lan Nonbendawi" (*Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity*) wiwit 2 Oktober 2009.

Bathik yaiku kerajinan sing nduweni pangaji-aji seni kang dhuwur lan wis dadi peranganing budaya Jawa sing wis lawas banget. Wanita-wanita Jawa ing mangsa kuwi ndadekake ketrampilane sajroning mbatik minangka pangupajiwa, satemah ing jaman biyen pakaryan mbatik iku kalebu pakaryan kang baku tumrap wanita, nganti ditemokake "Batik Cap" sing njalari para priya banjur bisa mlebu ing jagading batik. Malah tumrap dhaerah pesisir mbatik iku kalebu pakaryane para priya sing baku.

Tradhisi mbatik wiwitane minangka tradhisi sing turun-tumurun, satemah kala mangsa motif batik bisa dimangerteni manawa sawijining cakrik batik iku gaweyane kulawarga tartamtu. Sawetara motif batik iku bisa nuduhake drajat sawijining wong. Malah nganti saiki, sawetara motif batik tradhisionil mung dienggo dening kulawarga Karaton Surakarta lan Yogyakarta bae.

Ragam corak lan warna Batik diprebawani dening bangsa manca. Wiwitane, batik nduweni ragam corak lan warna kang winates, lan sawetara corak mung kena dienggo dening warga piniji. Nanging batik pesisir nampa pengaruh saka njaba, kayata para dagang manca lan uga ing pungkasane para penjajah. Warna-warna sumringah kayata abang dikondhangane dening bangsa Tionghoa, sing uga ngondhangake corak phoenix. Bangsa panjajah Eropa uga katarik marang batik, lan ngasilake corak kembang-kembang lan barang-barang sing digawa para penjajah (gedhung, kreta) kalebu warna sing dadi senengane yaiku warna biru. Batik tradhisionil tetep nglestarekake corake lan dienggo upacara-upacara adat, amarga biasane saben-saben corak nduweni pralambang dhewe-dhewe. Caroking bathik iku warna-warna kayata: Semenan, Cemungkiran, Udan riris, Kawung, Parang, Truntum lan liya-liyane.

1. Corak Semen ngambarake tanduran kang mrambat sing nduweni makna semi utawa tuwuh minangka lambang kasuburan, kamakmuran lan isen-isene jagad.
   Motif udan riris wujude lereng ditata miring sing nduweni werdi udan kang bisa nyuburake tanduran lan kewan.
2. Cakrik Cemukiran wujude kaya ilat geni utawa cahya kang nuduhake kasuran, kasekten, kaagungan, sing dibaralake Dewa Siwa sing njiima ing sajroning raganing raja, mula saka kuwi cakrik iki mung diagem dening para Raja lan Putra Sentana.
3. Cakrik Kawung nduweni teges minangka pralambang tenaga alam cacah 4, utawa keblat papat: sisih wetan sumbering pangurипan (jumedhuling srengenge) perangan kulon minangka lambang simaning kabegjan, perangan kidul minangka lambang pucuking panguwasa, dene perangan sisih lor minangka tandha pralaya/ gugur.
4. Cakrik Parang sing ngagem mung piniji yaiku para raja lan para putra Sentana, kawula manawa sowan ing Kraton ora dikeparengake manganggo cakrik Parang.
5. Cakrik Truntum yaiku latar ireng sing ana plenik-penik minangka lambange kartika, cakrik iki dienggo wong sing nedheng duwe gawe mantu, dadi tuntunan kang prayoga.
6. Cakrik Sidaluhur dienggo penganten sarimbit pangajabe nggayuh kaluhuran bebarengan.
7. Cakrik Sidaasih dienggo penganten putri ing malem midadareni muga tansah sih-sinihan.
8. Cakrik Sida Mulya dienggo penganten sarimbit pengajabe muga oleh kamulyan.
9. Cakrik Sida Mukti dienggo penganten sarimbit muga bisa urip mukti wibawa.
10. Cakrik Bondhet dienggo penganten sarimbit muga tansah atut runtut.
11. Cakrik Sida Wirasat dienggo wong tuwane penganten sekaliyan miturut nasehate wong tuwa.

D. Teknik Nulis lan Nyuting Teks Deskrips

1. Nulis Teks Deskripsi

Apa sira tau gawe sawijining tulisan teks dhewe? Gawe teks pancen ora adoh saka kegiyatan nulis. Nulis yaiku sawijining kegiyatan kanggo ngasilke tulisan. Nulis minangka gagasan utawa pikiran saka wong banjur kawujudake ing tulisan kanthi tata satemah narik kawigaten marang pamaca.

Tinimbang kegiyatan nyemak, micara, lan maca, nulis pancen nduweni kaunggulan dhewe. Kanthi nulis, wong bisa medharake babagan kang ora bisa kaucap, jumbuh karo apa kang ana ing pikirane, lan bisa dibolan-baleni sarta gampang anggone disebar. Kegiyatan nulis bisa menehi mumpangat tumrap awake dhewe, yaiku gawe jernih pikiran, nata kemampuane pikiran, ngatasi trauma, mbiyantu antuk lan ngelingake marang informasi, mbiyantu mecahake masalah, lan liya-liyane.

Dene carane nulis paragrap deskripsi antarane ing ngisor iki.

a. Nggoleki sawijining topik

Kanggo nulis teks deskripsi kang trep, sira kudu nggoleki topik kang apik lan nyinauni topik kasebut kanthi apik. Supaya luwih gampang, cara paling apik anggone antuk idhe topik kang diangkat utawa ditulis ing wujud teks deskripsi yaiku ngamati apa kang ana ing sakiwa tengen sira. Coba mlaku-mlaku ing omah, ruang tamu nganti dapur, delok kabeh kang ana, mesthi sira arep antuk babagan utawa objek kang apik kanggo ditulis deskripsi. Sabanjure sinaunen objek kang wis antuk mau. Kanggo nggampangake, coba tulisen pitakon ing ngisor iki kanggo nyinaoni objek kang sira tulis.

1) Kapriye rasa, suara, ambune objek iku?
2) Pira ukurane?
3) Kapriye wujude?
4) Sepira abote?
5) Apa warnane?
6) Kapriye kahanane?

Rembakakna pitakon-pitakon ing ndhuwur nganti gamblang tumrap objek kang arep digawe tulisan deskripsi.

b. Gawe cengkorongan teks deskripsi

Sawise sira milih sawijining topik lan wis nggoleksi pira-pira detail topik kasebut, sira wis siap anggone nyusun teks deskripsi kanthi cengkorongan teks deskripsi sacara kasar. tulis bae topik utamane kanthi jengkep kang wis sira ngerteni.

c. Ngrembakakake cengkorongan teks deskripsi

Cengkorongan teks kang wis sira gawe kudu dirembakakake dadi teks deskripsi kang wutuh. Panyusunane kudu urut cengkorongan kang digawe. Gunakna basa kang wijang lan dhiksi kang trep.

d. Sunting teks deskripsi kang sira gawe

Saiki wektune sira nyunting paragrap kasar kang wis ditulis. Konsentrasi bae marang panyusunan gambaran detail kang sira gawe. Apa ukarane wis cetha, logis, lan saben tulisane wis kasusun kanthi apik.

e. Cek lan waca maneh teks deskripsi kang wis digawe

Menawa teks deskripsi wis rampung katulis, banjur diwaca maneh. Menawa perlu, njaluka panemu saka kanca sira ngenani teks kasebut. Sira uga bisa nggunakake saperangan pitakon ing ngisor iki kanggo ngecek tulisan deskripsi kasebut wis njangkepi sarat.

1) Apa paragrap wis diwiwiti kanthi ukara utama? Sawijining ukara utama ngenani objek kang arep dijlentrehake sacara detail.
2) Apa paragrap wis konsisten, cetha, lan spesifik?
3) Apa paragrap wis kasusun kanthi ukara jangkep?
4) Apa kabeh paragrap pandhukung kang ngisi gambaran lan panjlentreh wis njlentrehake ukara utama ing wiwitan paragrap?
5) Apa sira wis ngurutake deskripsi kanthi apik lan logis?
6) Apa sira wis nutupi paragrap kanthi ukara kang narik kawigaten menawa objek kang sira deskripsekake iku babagan kang spesial, istimewa, utawa unik, kang narik kawigaten?

2. Nyunting Teks Deskripsi

Sawise teks deskripsi disusun, perlu nyunting naskah kasebut. Nyunting teks deskripsi yaiku ndandani naskah utawa teks deskripsi satemah samekta diandharake ana ngarepe para pamireng kanthi nggatekake ngengrengan panyajian isi, lan basa (nyangkut ejaan, dhiksi lan struktur).

Gladhen Mandhiri 7

Wacanen teks deskripsi ing ngisor iki kanthi premati!

Kain Lurik

Kain lurik tumrap masarakat Jawa minangka barang sing nduweni pangaji-aji. Kain lurik dening masarakat Jawa kanggo klambi. Nanging minangka klambi kain lurik nduweni makna. Kain lurik minangka simbol salah sawijining filosofi urip sing banget jero maknane.

Kain lurik kanthi ragam rerenggan garis jejeg nduweni simbol perilaku urip sing jejeg. Simbol perilaku urip jejeg nduweni makna manawa urip kudu nduweni sikep lan ati sing kebak kejujuran, katulusan, kaekhlasan. Wong Jawa kudu gelem nduweni perilaku urip sing jejeg jumbuh karo garising urip sing ditemtokake dening Sang Maha Pancipta.

Kain lurik sing prasaja anggone nggawe uga prasaja ing panganggone nduweni makna filosofi sing luhur banget. Manawa direnungae kanthi jero bakal ditemokake sepira jerone makna kasebut. Masarakat Jawa ing panguripan saben dina nduweni ungkapan sing prasaja nanging banget jero maknane.

Kain lurik sing minangka warisan budaya adiluhung mbiyene digawe kanthi maneka warna motif sing mesthi wae kebak lan kenthel ngenani makna piniji. Saka wiwitan pakaryan kebak upacara adat, banjur nalika tenun nganti dadi kebak marang pangarep-arep lan filosofi tinamtu.

Tindakno tugas ing ngisor iki kanthi mandiri!

1. Wacanan ing dhuwur kasebut apa wis jangkepi sarat panulis teks deskripsi sing bener?
2. Revisi lan sutingen supaya dadi teks kang sampurna!
3. Lapurna asil tugas katur guru supaya antuk pambiji!

Katerangan Sawetara

Penganggon Jawa utawa busana Jawa iku dumadi saka blangkon, beskap, jarik, sabuk, epek timang lerep, keris, cenela/selop nduweni filosofi sing luhur.

Pungkasan

- Busana Jawa iku duweke wong Jawa, gelem ora gelem, seneng ora seneng wong Jawa kudu gelem nglestarekake.
- Teks deskripsi yaiku teks kang nggambarake sawijining objek, gagasan, papan, utawa prastawa kanthi rinci marang panca.
- Titikane teks deskripsi, antarane:
  1) Nggambarake sawijining babagan.
  2) Panggambaran kasebut dilakoke gamblang miturut kesan indra.
  3) Gawe pamaca utawa pamireng ngrasakake dhewe utawa ngalami dhewe.
- Sarat paragraf kang trep yaiku:
  1) kesatuan (nyawiji)
  2) kepaduan (jumbuh)

PANDADARAN

A. *Wenehana tandha (x) ing salah sawijining aksara a, b, c, d, utawa e, yaiku wangsulan sing koanggep paling bener!*

1. Busana Jawi saliyane werna ireng iku lumrahe diarani ....
   a. busana basahan
   b. busana padintenan
   c. busana merdika pantes
   d. busana luwesan
   e. busana makarya
2. Para abdi dalem lan kawula alit lumrahe trepe manganggo busana Jawi ....
   a. takwa
   b. surjan
   c. beskap
   d. sikepan
   e. atela
3. Tembung "bathik" dumadi saka dhapukaning tembung ....
   a. ambo titik
   b. ambu titik
   c. amba titik
   d. amba thithik
   e. ambu thithik
4. Bathik Indonesia, kabeh wae wus ditetepake minangka "Warisan Kamanungsan kanggo Budaya Lisan lan Nonbendawi" dening bebadan donya ...:
   a. WHO
   b. UNICEF
   c. ILO
   d. UNESCO
   e. IMF
5. Bathik sing digarap langsung migunakake tangan diarani ....
   a. bathik cap
   b. bathik celup
   c. bathik jumputan
   d. bathik prenting
   e. bathik tulis
6. Piranti kanggo gawe pola nalika gawe bathik tulis diarani ....
   a. potelot
   b. sepedhol
   c. bullpen
   d. canthing
   e. gerip
7. Lilin sing kanggo nutup pola nalika gawe bathik tulis iku diarani ....
   a. malam
   b. gambir
   c. tetes
   d. legen
   e. tawas
8. Piranti kanggo nyampirake kain sing lagi dibathik iku diarani ....
   a. jlagrak
   b. anjang-anjang
   c. gawangan
   d. sampiran
   e. palangan
9. Nemplekake lilin ana ing kain sing wis digawe pola iku diarani ....
   a. nglorot
   b. nglowong
   c. nembok
   d. medel
   e. mbironi
10. Sajroning gawe bathik tulis ana sawijining tahapan sing diarani medel, yaiku ....
    a. gawe pola ana kain mori
    b. nempleke malam ana pola sing digawe
    c. nutup bagean sing tetep nduweni werna putih
    d. nyelup kain sing wis ditutup malam ana ing pawarna dhasar
    e. ngilangi malam ana kain
11. Proses kang pungkasan sajroning gawe bathik tulis yaiku ngilangi malam nganggo banyu panas, iku diarani ....
    a. nyoga
    b. ngerok
    c. mbironi
    d. medel
    e. nglorod
12. Cakrik bathik sing nggambarake 4 tenaga alam, yaiku ....
    a. Cakrik Cemukiran
    b. Cakrik Sidamukti
    c. Cakrik Kawung
    d. Cakrik Parang
    e. Cakrik Truntum

13. Motif bathik sing ngambarake tanduran kang mrambat sing nduweni makna semi utawa tuwuh minangka lambang kasuburan, kamakmuran lan isen-isene jagad ....
a. Cakrik Semen
b. Cakrik Sidaluhur
c. Cakrik Sidamulya
d. Cakrik Sidamukti
e. Cakrik Sidaasih

14. Sing kondhang dadi dhaerah sentra kain lurik yaiku ....
a. Delanggu
b. Laweyan
c. Cawas
d. Pedan
e. Wanasari

15. Motif lurik yaiku motif lajuran sing gunggung pitu, dumadi saka saperangan kang dumadi saka patang lajur, lan sing saperangan maneh kanthi telung lajur, diarani ....
a. motif telupat
b. motif roma
c. motif jinem
d. motif luma
e. motif patma

16. Perangane penganggon adat Jawa sing dienggo ana ing sirah iku diarani ....
a. caping
b. kupluk
c. kethu
d. kudhung
e. udheng

17. Rasukan adat Jawa utawa busana adat Jawa umum/kaprah diarani rasukan kejawen iku ana warna-warna kaya ing ngisor iki, kajaba ....
a. takwa
b. surjan
c. beskap
d. jas
e. atela

18. Setagen ing perangane busana adat Jawa gunane minangka ....
a. paningset
b. pepatut
c. jejangkep
d. pepak-pepak
e. rerenggan

19. Panganggone sabuk ing busana adat . awa iku, kaya dene unen-unen ....
a. mucuk eri
b. mucuk bung
c. mucuk keris
d. mucuk mancung
e. mucuk tumbak

20. Sabuk dikencengi perangane busana kang diarani ....
a. angkin
b. setut
c. epek timang
d. pasikon
e. ulur-ulur

21. Perangane busana sing kanggo bebedan iku diarani ....
a. sindur
b. slendhang
c. sampur
d. sinjang
e. kemben

22. Jarik sadurunge dienggo bebedan iku kudu ....
a. dipenatu
b. dikanji
c. diwenter
d. disetlika
e. diwiru

23. Sawise manganggo busana banjur manganggo wangkingan sansaya gagah. Wangkingan basane ngoko yaiku ....
a. keris
b. lading
c. pedhang
d. tumbak
e. peso

24. Motif Udan riris tegese udan grimis nduweni makna kaya ing ngisor iki, *kajaba* ....
a. lambang kasuburan
b. lambang kemamuran
c. lambang katentreman
d. lambang kaluhuran
e. lambang kasekten

25. Giri lusi janma tan kena ingina, tegese paribasan iki ....
a. seneng ngina marang sapadha-padha
b. seneng diina dening wong liya
c. seneng tumindak kang ina
d. ora kena ngasorake martabate liyan
e. kena ngasorake martabate liyan

26. Ambune arum jamban, sanepa iki tegese ....
a. ambune sedhep banget
b. ambune seger banget
c. ambune wangi banget
d. ambune arum banget
e. ambune badheg banget

27. Pepindhan sing kliwat utawa keladuk, iku klebu lelewa basa ....
a. *metafora*
b. *klimak*
c. *hiperbola*
d. *ironi*
e. *personifikasi*

28. Paradhoks pratelan kang kosokbalen kara kaanane, kayata ....
a. najan sugih ora tau seneng atine
b. najan sugih seneng eweh
c. najan sugih seneng atine
d. najan sugih akeh kancane
e. najan sugih ora tau lara

29. Panganggon sing dienggo kanggo lamakan sikil diarani ....
a. sepatu
b. theklek
c. bakiyak
d. cenela
e. tlumpah

30. Busana Jawi kang baku iku warnane ....
a. ireng
b. putih
c. abu-abu
d. soklat
e. kembangan

B. *Tindakno tugas ing ngisor iki kanthi jumbuh karo parintahe!*

Isenana ceceg-ceceg ing ngisor iki kanthi tembung wangsulan sing pratitis!

1. Rasukan minangka perangane busana Jawa sing dienggo dening kawula alit iku diarani ....
2. Perangane busana Jawa kang minangka lambanging pandel tumrap wong priya, yaiku ....
3. Undhaking warta suda .... tegese pawarta iku luwih akeh katimbal asale.
4. Rasane legi ...., tegese pait banget.
5. Unen-unen kang nyritakake kosok-balen kara rada ngece, yaiku lelewaning basa ....

Wangsulana pitakon-pitakon ing ngisor iki kanthi pratitis!

1. Pangandika Dalem Suwarga Hingkang Sinuwun Kangjeng Susuhunan Pakoe Boewana Kaping X, ngenani busana Jawa iku kepiye?
2. Busana Jawa kanggo wong priya iku perangane apa bae?
3. Kain lurik iku larikane jejeg iku nduweni filosofi apa?
4. Jlentrehke apa sing diarani sanepa iku?
5. Terangake apa sing diarani paribasan iku?

BAB 4

TEKS EKSPOSISI BABAGAN GAMELAN JAWA

Komponen Silabus

Kompetensi Inti:

1. Menghayati dan mengamalkan ajaran agama yang dianutnya.
2. Menghayati, mengamalkan perilaku jujur, disiplin, tanggung jawab, peduli (gotong royong, kerjasama, toleran, damai), santun, responsif dan proaktif dan menunjukkan sikap sebagai bagian dari solusi atas berbagai permasalahan dalam berinteraksi secara efektif dengan lingkungan sosial dan alam serta dalam menempatkan diri sebagai cerminan bangsa dalam pergaulan dunia.
3. Memahami, menerapkan, menganalisis dan mengevaluasi pengetahuan faktual, konseptual, prosedural, dan metakognitif berdasarkan rasa ingintahunya tentang ilmu pengetahuan, teknologi, seni, budaya, dan humaniora dengan wawasan kemanusiaan, kebangsaan, kenegaraan, dan peradaban terkait penyebab fenomena dan kejadian, serta menerapkan pengetahuan prosedural pada bidang kajian yang spesifik sesuai dengan bakat dan minatnya untuk memecahkan masalah.
4. Mengolah, menalar, menyaji, dan mencipta dalam ranah konkret dan ranah abstrak terkait dengan pengembangan dari yang dipelajarinya di sekolah secara mandiri serta bertindak secara efektif dan kreatif, dan mampu menggunakan metoda sesuai kaidah keilmuan.

Kompetensi Dasar:

1.4 Menerima, mensyukuri, menghayati, dan mengamalkan anugerah Tuhan berupa bahasa Jawa dalam bentuk teks eksposisi tentang gamelan.

2.4 Menunjukkan perilaku jujur, disiplin, tanggung jawab, peduli (gotong royong, kerjasama, toleran, damai), santun, responsif, dan proaktif dalam menggunakan bahasa Jawa melalui teks eksposisi tentang gamelan.

3.4 Menelaah teks eksposisi tentang gamelan.

4.4 Menulis teks eksposisi tentang gamelan.

Pendahuluan

Miturut panemu sira, nyinau basa Jawa iku gampang apa angel? Menawa angel, apa kang njalari basa Jawa kuwi mau angel disinauni? Sinau basa Jawa iku ora angel menawa para sira sregep maca lan nduweni kekarepan uga minat kanggo mangerteni kawruh basa Jawa.

Saliyane ngrembug babagan unggah-ungguh, undha usuk, lan sapiturute, ing piwulangan basa Jawa iki sira sinau bab tata basa. Ing kene, sira bakal nyinauni babagan ukaran lan struktur fungsi ukara.

Ukara-ukara mau kakandhut sajroning teks utawa wacan kang kudu diarani teks eksposisi? Kepriye struktur lan paugeran kang ana ing teks eksposisi? Kanggo mangerteni struktur, paugeran, titikan, lan sapiturute saka teks eksposisi, mula ayo disinauni bareng-bareng ing wulangan iki!

A. Teks Eksposisi

Teks eksposisi yaiku jinis pengrembakan paragrap ing sajroning wacan kang nduweni ancas ngandharake, njlentrehake, menehi pangerten, lan menehi pawarta babagan salah sawijining bab kanthi basa kang gampang, genah, cekak, lan gamblang kanthi objektif ngenani salah sawijining bab. Saliyane nduweni ancas kasebut, teks eksposisi uga nduweni kagunan njlentrehake langkah-langkah utawa urut-urutan ing sawijining kegiyatan, lan proses dumadine sawijining prastawa, kayata urut-urutane nggawe kembang hias, nggawe tas saka limbah palstik, lan sapiturute. Ciri utawa titikane teks eksposisi, antarane ing ngisor iki.

1. Ngemot gagasan utawa penemu lan nduweni keyakinan marang teks kang diandharake.
2. Tulisan asipat objektif. Tulisan iku mau nduweni tujuan menehi pawarta utawa informasi marang pamaca babagan wacan kang diandharake tanpa nduweni karep menawa pamaca kudu nyetujoni apa kang dadi panemune panulis ing teks iku.
3. Tulisan ing teks eksposisi adhedhasar data lan kasunyatan.
4. Disengkuyung dening anane analisis.
5. Nggunakake basa kang baku lan ukara efektif.

Teks eksposisi yaiku salah sawijining teks kanggo medharake idhe utawa panemu kanthi objektif ngenani bab kang sajrone bab iku ngandhut panemu-panemu kanggo nguwatake salah sijine panemu kasebut. Dene struktur utawa susunan saka teks eskposisi kapantha dadi telu, yaiku tesis, argumentasi, lan penegasan ulang.

1. Tesis

   Tesis yaiku perangan kang isine sudhut pandhang panulis marang prakara kang dirembug. Tesis bisa awujud ukara baku kang ana ing pambukane teks kang disengkuyung kaliyan ukara-ukara ana ing saburine ukara baku. Ing sajrone teks eksposisi, perangan iki minangka perangan kang wigati kang kadhang diambali maneh ing pungkasane teks. Bab kaya mangkono kuwi mau kang sinebut penegasan ulang.
2. Argumentasi

   Argumentasi yaiku wujud saka alesan utawa bukti kang digunakake kanggo nguwatake pendhapat utawa panemu ing sajrone tesis kanthi pangerten-pangerten kang umum, utawa bisa uga awujud asile data kang ditemokake dening paneliti, pandhapat-pendhapat saka ahli, lan kasunyatan-kasunyatan adhedhasar sumber kang bisa dipracaya.
3. Penegasan ulang/dudutan

   Penegasan ulang/dudutan yaiku bagean paling pungkasan saka struktur teks eksposisi. Perangan iki ngandhut ukara dudutan kang nerangake maneh tesis kang wis diwedharake ing pambukane teks lan dibuktekake sarta disengkuyung dening unsur argumen.

Wacanen teks eksposisi ing ngisor iki kanthi premathi!

Gamelan

Gamelan iku salah sijine seni musik tetabuhan tradhisional asli Jawa. Tembung gamelan dhéwé iku asalé saka basa Jawa yaiku "gamel" kang duwé makna "tabuh". Isi gamelan iku saprangkat piranti musik sing dienggo ngiringi tembang, utawa ditabuh tanpa tembang minangka klenèngan.

Gamelan kalebu perangan ing kabudayan Jawa. Ing Jawa gamelan biyasané kanggo musik pangiring pagelaran wayang kulit utawa ringgit, tari, uyon-uyon.

Jinis gamelan ana maneka warna, kayata:

1. Gamelan manut larase dumadi saka:
   a. Gamelan laras Slendro
   b. Gamelan laras Pelog
2. Gamelan manut ayahane dumadi saka:
   a. Gamelan minangka pamurba irama
   b. Gamelan minangka pamengku irama
   c. Gamelan minangka pamurba lagu
   d. Gamelan minangka pamengku lagu
3. Gamelan manut kaperluane dumadi saka:
   a. Gamelan kanggo Karawitan merdika (gemelan gedhe, gamelan uyon-uyon (klenengan), gemelan Bonangan, gamelan Cokekakan (Gadhon), gamelan Siteran.
   b. Gamelan kanggo ngiring Tari (gamelan Gedhe, gamelan Bedhayan).
   c. Gamelan kanggo ngiring Wayang (gamelan wayang kulit, gamelan wayang wong).
   d. Gamelan kanggo Pakurmatan (gamelan Sekati, Gamelan Monggang, gamelan Kodhokngorek, gamelan Corobalen).

4. Gamelan manut racikane dumadi saka:

a. Rebab
b. Kendhang
c. Gender barung
d. Gender penerus
e. Bonang barung
f. Bonang penerus
g. Slenthem
h. Saron demung
i. Saron barung
j. Saron penerus
k. Kenong
l. Kempul
m. Gong
n. Kethuk lan kempyang
o. Clempung
p. Siter
q. Siter penerus
r. Gambang
s. Suling
t. Keprak lan kepyak

Gladhen Mandhiri 8

Garapen tugas iki kanthi mandhiri!

Goleka teks eksposisi ngenani gamelan ing ariwarti, kalawarti, utawa internet! Tintingana struktur teks eksposisi kasebut kanthi bener, banjur andharna maneh isine nggunakake ukaramu dhewe! Garapen ing buku tugas, banjur lapurna asile katur guru supaya antuk pambiji!

B. Nemokake Pokok-Pokok Wos Teks Eksposisi

Paragrap yaiku perangan saka salah sawijining teks kang kasusun saka ukara-ukara kang medharake informasi kanthi ukara baku minangka pokok pikirane, lan disengkuyung dening ukara-ukara liyane. Kanthi nitik pokok pikiran kang ana ing saben paragrap ing sajrone teks utawa wacan, kita bisa nemtokake isi kang kaandhut ing wacan mau. Miturut papan panggonane ukara baku, paragrap kaperang dadi telung jenis, yaiku:

1. Paragrap induktif
   Paragrap iki ukara bakune manggon ing pungkasane paragrap.
2. Paragrap deduktif
   Ukara bakune paragrap iki manggon ing awal utawa wiwitane paragrap.
3. Paragrap campuran (induktif-deduktif)
   Ukara bakune paragrap iki mapan ing ngarep lan pungkasan paragrap. Paragrap kang ukara bakune manggon ing ngarep lan diambali maneh ing pungkasan, biyasane nduweni makna kang padha.

Wacanen kanthi bathin teks eksposisi ing ngisor iki kanjur tentokake isi kang kaandhut sajroning teks kasebut.

Gamelan Sajroning Tembang

Kang cinakup seni budaya Jawi, rupa-rupa kalamun pinetang, basa lan sastra Jawane, sarta macapatipun, krawitan gamelan ugi, tuhu ngandhut falsafah, ingkang nyata agung, tumrap jejering manungsa, dadi tepa palupi ala lan becik, ing kauripanira.

Dene seni gamelan puniki, yasan dalem Sunan Kalijaga, kang kebak tuladhane, becik dadi panuntun, kanggo nggayuh urip utami, ingkang wus manjing dadya, kapribaden luhur, tumanduk mring bangsa kita, mangga sami ngleluri budaya Jawi, mamrih teguh santosa.

Jeneng GAMBANG ingkang mengku werdi, mbanyu mili kentir aneng sendhang, ngregengi tetabuhane, lir angin kang tumiyup, saya ngrangin rinengganing gendhing, lamun bahan wilahan, asal saking kayu, mrih manggih hayu raharja, wit jatining urip mung ngudi basuki, donya prapteng delahan.

KEMPUL lumrah ingaran alit, mengku tetapsiran pirang-pirang, saka pakem sayektine, gandheng lan tembung kumpul, werdine gya samya nyawiji, manunggal cipta karsa, nut ugeranipun, iku tumraping agama, pranatan kang dadi wewatoning urip, ingudi mrih raharja.

Kalamun GONG kang araneki, wujud gamelan kang paling harda, memper kempul ingkang gedhe, dumadi saking prunggu, tinabuh ing panutup gendhing, tandha mungkasi pada, mangka werdinipun, yen gesang sampun pinungkas, dhawah ing gong wangsul ing kasidan jati, sepuh tanapi mudha.

Swarane gamelan iku mawa piwulang sinandhi.

1. Dhung, dhang, dhing, dhong, dheng
2. Nung, nang, ning, nong, neng

Katrangan sawetara manut kaduking kawruhe dhewe:

Dhung, dhang, dhing, dhong, dheng

1. Dhung = kudhung tegese manungsa kudu golek kudhung supaya uripe bisa oleh pangayoman.
2. Dhang = padhang tegese manungsa kudu ndang-ndang golek ngelmu supaya oleh pepadhang.
3. Dhing = tandhing tegese manungsa kudu tansah ngencengi niyate supaya dadi wong kang tansah sumandhing dhawuhing Gusti Allah ngedohi laranganing Allah.
4. Dhong = cumadhong tegese manungsa kudu tumungkul cumadhong dhawuhing Gusti Allah.
5. Dheng = mudheng tegese manungsa kudu ngerti minangka jejering manungsa umating Gusti Allah.

Nung, nang, ning, nong, neng

1. Nung = dunung tegese manungsa kudu mangerti kalungguhane minangka titahing Gusti Allah.
2. Nang = wenang tegese manungsa kudu manembah marang Gusti kang maha wenang, supaya menang, ngalahake tumindak ora prayoga.
3. Ning = wening tegese manungsa samubarang tumindak kudu dipikir kanthi weninging ati.
4. Nong = nongsong tegese manungsa kudu golek pangayomaning Gusti Allah.
5. Neng = meneng tegese manungsa kanthi meneping ati, mesu budi meper hawa nepsu.

C. Nyusun lan Nyunting Teks Eksposisi

Teks eksposisi nduweni ancas medharake informasi babagan salah sawijining bab saengga bisa nambah kawruh dening pamaca. Teks eksposisi asipat ilmiah/nonfiksi. Sumber teks eksposisi bisa katemokake saka asli paneliten lan pengalaman. Kanggo bisa nulis teks eksposisi kang trep, sira kudu mangerteni jinis-jinise pola pengembangan teks eksposisi. Dene pola pengembangan teks eksposisi antarane ing ngisor iki.

1. Teks eksposisi *definisi*, medharake definisi utawa pangerten saka salah sawijining bab kang nduweni kautaman rembug ing karakteristik utawa cirine.
2. Teks eksposisi *proses*, njelentrehake langkah-langkah utawa urut-urutan salah sawijining kegiyatan utawa bab.
3. Teks eksposisi *klasifikasi*, yaiku jinis teks eksposisi kang mbagi salah sawijining bab lan nglompokake menyang *kategori-kategori*.
4. Teks eksposisi *ilustrasi*, pengembangane nggunakake gambaran sedherhana utawa wujud nyata salah sawijining panemu.
5. Teks eksposisi *pertentangan*, ngemot pertentangan antarane salah sawijining bab kalawan bab liya.
6. teks eksposisi *perbandingan*, medharake idhe utawa panemu ing sajrone ukara baku kanthi cara mbandhingake karo bab liya.
7. Teks eksposisi *laporan*, awujud carita kang nggambarake kahanan ing wilayah kasebut lan neliti nganti asile dilaporke kaya ing sajrone pawarta lan teks medhia massa.

Nulis teks eksposisi iku nduweni akeh kagunan amarga ing sajrone teks eksposisi menehi informasi kang bisa nambah kawruhe pamaca. Pamaca bisa luwih gampang mangerteni sawijining informasi ing sajrone teks kang ditulis kanthi pengembangan teks eksposisi. Dene trap-trapane nulis teks eksposisi, yaiku:

1. **Nemtokake tema tulisan**
   Supaya anggone nulis teks eksposisi ora kangelan, mula tema kang bakal digunakake kudu diwatesi.
2. **Nemtokake ancase panulisan**
   Ancas utawa tujuan panulisan ditemtokake supaya pokok prakara kang ditulis gampang dimangerteni dening pamaca.
3. **Ngumpulake bahan tulisan**
   Bahan tulisan eksposisi kajupuk saka akeh sumber, ing antarane sumber katulis (ariwati, buku, kalawarti, lan sapiturute), wawancara kanthi narasumber, paneliten langsung menyang sawijineng objek, utawa sumber saka angket kang disebarake menyang masarakat.
4. **Nggawe cengkorongan teks**
   Sadurunge nggawe teks eksposisi, kang kudu digawe dhisik yaiku cengkorongan teks kanthi ganep lan urut. Cengkorongan teks digawe adhedhasar data-data kang wis dientukakae.

5. **Panjlentrehan**
   Sawise cengkorongan teks kasusun, banjur dirembakake luwih jangkep supaya titikan-titikan saka teks eksposisi kang sipat informatif, objektif, lan logis bisa katampa kanthi gamblang dening pamaca.
6. **Menehi dudutan**
   Jumbuh karo ancase panulisan teks eksposisi, dudutan kang ditulis uga kudu cocok lan nguwatake idhe utawa gagasan saka panulis.
7. **Nyunting teks**
   Sawise teks eksposisi rampung digawe, panulis kudu naliti maneh teks kasebut. Ing kene bab-bab kang kudu digatekake yaiku menerke tetembung kang salah, mbenerake ukara-ukara lan basa kang kurang trep digunakake, mbenerake panulisan kang salah, lan sapiturute supaya teks kang kagawe mau dadi luwih apik lan cetha menawa diwaca.

Wacanen teks ing ngisor iki, banjur suntingen teks kasebut!

Karawitan

Karawitan asal saka tembung rawita, ditambah ater-ater 'ka' lan panambang 'an'. Rawita tegese ngandhut rawit. Rawit tegese alus, endah, remit. Dadi sacara etimologi Karawitan tegese kumpulan sawernaning bab sing alus, endah lan remit.

Adhedhasar pangrembakaning kahanan karawitan nduweni teges:

1. Karawitan teges rowa ateges seni swara utawa musik.
2. Karawitan teges mligi ateges seni swara sing migunakake gamelan laras Slendro lan Pelog.

Ing Indonesia ana Karawitan Jawa, Karawitan Sunda, Karawitan Bali lan sapanunggilane. Karawitan Jawa iki ing antarane dumadi saka: Karawitan Jawa gaya Surakarta, Karawitan gaya Yogyakarta, gaya Banyuwangi lan liya-liyane.

Panyebute karawitan:

1. Karawitan minangka panging Kesenian Jawa madeg kanthi pang-pang liyane sing tansah padha dene ngisi, padha dene njakepi, panging kesenian Jawa liyane yaiku: Tembang, Pedhalangan, Tari, Seni Rupa.
2. Karawitan minangka panging Kesenian Jawa, ana Tembang (Sindhenan, Gerong, Bawa).
3. Karawitan minangka cabang Kesenian Jawa kerep dienggo ngiringi Tari lan Pedhalangan.
4. Karawitan minangka cabang Kesenian Jawa ana unsur-unsur seni rupa, upamane ukir-ukiran ana ing gamelan.

Katerangan Sawetara

Arane gamelan siji-mbaka siji : Rebab, Kendhang, Gender barung Gender penerus, Bonang barung, Bonang penerus, Slenthem, Saron demung , Saron barung , Saron penerus, Kenong, Kempul, Gong, Kethuk lan kempyang, Clempung, Siter, Siter penerus, Gambang, Suling, Keprak lan kepyak.

Gladhen Mandhiri 9

Wangsulana pitakon-pitakon ing ngisor iki kanthi patitis!

1. Saka ngendi sumber panulisan teks eksposisi?
2. Apa isine teks eksposisi definisi?
3. Apa werdhine nemtokake ancas panulisan nalika nyusun teks eksposisi?
4. Sebutna carane nyusun teks eksposisi kanthi urut!
5. Apa bab kang kudu digatekne ing panyuntingan teks eksposisi?

Pungkasan

Teks eksposisi yaiku salah sawijining teks utawa pangrembakan paragrap kang nduweni ancas medharake informasi lan pangerten wawijining bab utawa prastawa dening pamaca kanthi basa kang efektif lan gampang dimangerteni.

- Struktur teks eksposisi iku ana telu, yaiku:
  a. Tesis
  b. Argumentasi
  c. Penegasan ulang/dudutan
- Paugerane teks eksposisi, yaiku:
  a. Nggunakake basa kang baku.
  b. Adhedhasar kasunyatan.
  c. Nggunakake ukara kang efektif.
  d. Saben argumen utawa panemu didadekake siji paragrap.
  e. Disengkuyung anane alesan.
  f. Ana ing bagean penegasan pendhapat utawa panemu, ngemot pangajak.
- Kawruh kagunan basa sajrone teks eksposisi iku ana sisilahing tembung lan ukara. Sisilahing tembung antarane tembung aran, kriya, sesulih, wilangan, kahanan, katrangan, panggandheng, lan tembung ancer-ancer. Dene sisilahing ukara yaiku ukara kandha, ukara crita, ukara tanduk, ukara tanggap, ukara pakon, lan ukara pangajak.
- Trap-trapane nulis teks eksposisi, yaiku:
  a. Nemtokake tema tulisan
  b. Nemtokake ancase panulisan
  c. Ngumpulake bahan tulisan
  d. Nggawe cengkorongan teks
  e. Panjlentrehan
  f. Menehi dudutan
  g. Nyunting teks

PANDADARAN

A. *Wenehana tandha (x) ing salah sawijining aksara a, b, c, d, utawa e, yaiku wangsulan sing koanggep paling bener!*

1. Karawitan asal saka tembung rawita, ditambah ater-ater 'ka' lan panambang 'an'. Rawita tegese ngandhut rawit. Rawit tegese ....
   a. lombok cilik
   b. ruwet banget
   c. alus, endah, remit
   d. rumit banget
   e. ribet banget
2. Karawitan migi ateges seni swara sing migunakake ....
   a. gamelan
   b. blencong
   c. kelir
   d. cempala
   e. kothak
3. Tembung gamelan dhéwé iku asalé saka basa Jawa yaiku "gamel" kang duwé makna ....
   a. kudha d. karya
   b. tabuh e. damel
   c. gawe
4. Gamelan iku saprangkat piranti musik sing dienggo ngiringi tembang, utawa ditabuh tanpa tembang minangka ....
   a. Cokekan d. Uyon-uyon
   b. Gadhon e. Campursari
   c. Klenengan
5. Manut larase gamelan Jawa iku ana loro yaiku laras pelog lan ....
   a. laras madya d. laras slendro
   b. laras tanggung e. laras ati
   c. laras gedhe
6. Miturut ayahane gamelan iku ana sing minangka gawe lagu lan ....
   a. gawe tembang d. gawe langgam
   b. gawe gendhing e. gawe irama
   c. gawe lancaran
7. Gamelan kanggo Karawitan merdika kaya ing ngisor iki, *kajaba* ....
   a. gamelan Gedhe
   b. gamelan Bedhayan
   c. gamelan Uyon-uyon
   d. gamelan Bonangan
   e. gamelan Cokekan

8. Gamelan kanggo pakurmatan kaya ing ngisor iki, *kajaba* ....
a. gamelan carabalen
b. gamelan sekati
c. gamelan monggang
d. gamelan wayang
e. gamelan kodhok ngorek

9. Perangane gamelan sing panabuhe kanthi dikebuk ....
a. kendhang
b. gender
c. bonang
d. kenong
e. gambang

10. Perangane gamelan sing ora klebu golongane balungan ....
a. slenthem
b. gambang
c. saron demung
d. saron barung
e. saron penerus

11. Rebab iku klebu perangane gamelan sing anggone nglaras kanthi cara ....
a. ditabuh
b. dikebuk
c. dithuthuk
d. digesek
e. dipetik

12. Siter perangane gamelan sing anggone nglaras kanthi cara ....
a. dithuthuk
b. ditabuh
c. digesek
d. dikebuk
e. dipetik

13. Titikan utawa ciri saka teks eksposisi yaiku ....
a. tanpa anane penegasan ulang
b. ngandhut pitakon-pitakonan
c. adhedhasar kasunyatan
d. tulisan adhedhasar crita masarakat
e. tulisan adhedhasar crita fiksi

14. Salah siji mumpangat proses nyunting sajrone teks eksposisi yaiku kanggo ....
a. nggoleki tembung-tembung kang angel
b. mbenerake tembung-tembung lan ukara-ukara kang kurang trep sajrone teks
c. nyekakake tulisan
d. menehi hiasan-hiasan sajrone teks
e. ngganti surasane teks kang wis dadi

15. Gagasan utawa idhe kang dijlentrehake ing sajrone teks eksposisi iku asipat ....
a. Subjektif
b. Analisisi
c. Pribadhi
d. Naratif
e. Khusus

16. Dudutan kang bener kanggo mungkasi teks eksposisi yaiku ....
a. kudu cocog lan nguwatake idhe utawa gagasan saka panulis
b. ora jumbuh karo isine
c. panjlentrehane dawa
d. basane ora baku
e. nggunakake tembung-tembung kang ora umum

17. Sawise ngumpulake bahan utawa materi kanggo nulis teks eksposisi banjur kang kudu ditindakake yaiku .....
a. nemtokake tema
b. njlentrehake tulisan
c. nggawe cengkorongan
d. menehi dudutan
e. nyunting teks

18. Gamelan iku siji-sijine nduweni ayahan beda-beda, kendhang iku nduweni ayahan minangka ....
a. pamurba irama
b. pamangku irama
c. pamurba lagu
d. pamangku lagu
e. gawe lagu

19. Kembang mawar kuwi warnane abang ...
Tembung kang trep kanggo jengkepi ukara ing ndhuwur yaiku ....
a. mbranang
b. banget
c. wangi
d. arum
e. seger

20. Titikane teks eksposisi yaiku awujud ....
a. pancritaan
b. panggambaran
c. panjlentrehan
d. panemu
e. pangaruh

21. Sing ora klebu minangka pamengku lagu, yaiku ....
a. siter
b. suling
c. saron demung
d. saron barung
e. saron penerus

22. Swarane gamelan iku dumadi saka swara warna-warna, swara "Nung" minangka sasmita tembung "dunung" tegese ....
a. manungsa kudu mangerti kalungguhane minangka titahing Gusti Allah
b. manungsa kudu manembah marang Gusti kang maha wenang, supaya menang
c. manungsa samubarang tumindak kudu dipikir kanthi weninging ati
d. manungsa kudu golek pangayomaning Gusti Allah
e. manungsa kanthi meneping ati, nesu budi meper hawa nepsu

23. Swarane gamelan uga dumadi saka swara "dhang" kang dijarwani manungsa kudu ndang-ndang anggone ....
   a. nindakake madhang
   b. golek pepadhang
   c. tumuju sendhang
   d. angadhang
   e. golek kadang
24. Urut-urutaning swara, wiwit saka sing endhek nganti sing dhuwur sarta runtut swarane, iku diarani ....
   a. thinthingan
   b. cakepan
   c. laras
   d. titilaras
   e. pathet
25. Sumber teks paragrap eksposisi bisa katemu saka ....
   a. asil paneliten
   b. asil nyoto
   c. latihan
   d. *plagiat*
   e. gladhen
26. Sawise nggawe cengkorongan, kang kudu katindakake sajrone nulis teks eksposisi yaiku ....
   a. nemtokake tema
   b. nemtokake irah-irahan
   c. nemtokake dudutan
   d. njlentrehake cengkorongan teks
   e. nyunting teks eksposisi
27. Gamelan klebu perangan ing kabudayan Jawa. Ing Jawa, gamelan biyasane digunakake kanggo pangiring pagelaran **ringgit purwa**, tari, lan sapituruté.
   Tembung kang kacithak kandel ing ndhuwur tegese ....
   a. kethoprak
   b. wayang kulit
   c. tari tarian
   d. drama
   e. campursari
28. Dewi Sinta ngrasa kingkin adoh saka Prabu Rama.
   Tembung kingkin ing ukara kasebut tegese ....
   a. kuciwa
   b. gela
   c. sedhih
   d. bingung
   e. isin
29. Adhiku seneng ngombe dawet, nanging ora seneng cendhole.
   Tembung kriya ing ukara kasebut yaiku ....
   a. adhiku
   b. ngombe
   c. dawet
   d. nanging
   e. cendhol
30. Jinis pengembangan teks eksposisi kang nggunakake gambaran sedherhana utawa wujud nyata salah sawijining panemu yaiku teks eksposisi ....
   a. *definisi*
   b. *perbandingan*
   c. *proses*
   d. *ilustrasi*
   e. *laporan*

B. Tindakno tugas ing ngisor iki kanthi jumbuh karo parintahe!

Isenana ceceg-ceceg ing ngisor iki kanthi tembung wangsulan sing pratitis!

1. Tegese kumpulan sawernaning bab sing alus, endah lan remit, iku minangka tegese ....
2. Tembung gamelan dhéwé iku asalé saka basa Jawa yaiku "gamel" kang duwé makna ....
3. Manut jinise gamelan iku ana werna loro yaiku ....
4. Gamelan Gedhe, gamelan Bedhayan iku gamelan kanggo..........
5. Tembung gansa iku pakurmatan, gansa saka tembung ....

Wangsulana pitakon-pitakon ing ngisor iki kanthi pratitis!

6. Apa sambunganpete gamelan karo karawitan iku?
7. Sebutake racikan gamelan kang minangka panggawe lagu!
8. Sebutake perangane gamelan sing minangka bagean irama!
9. Jlentrehna apa tegese laras iku samesthine!
10. Terangake apa sing diarani titilaras iku?

BAB 5

PARAGRAF AKSARA JAWA MAWA AKSARA SWARA

Komponen Silabus

Kompetensi Inti:

1. Menghayati dan mengamalkan ajaran agama yang dianutnya
2. Menghayati, mengamalkan perilaku jujur, disiplin, tanggung jawab, peduli (gotong royong, kerjasama, toleran, damai), santun, responsif dan proaktif dan menunjukkan sikap sebagai bagian dari solusi atas berbagai permasalahan dalam berinteraksi secara efektif dengan lingkungan sosial dan alam serta dalam menempatkan diri sebagai cerminan bangsa dalam pergaulan dunia.
3. Memahami, menerapkan, menganalisis dan mengevaluasi pengetahuan faktual, konseptual, prosedural, dan metakognitif berdasarkan rasa ingintahunya tentang ilmu pengetahuan, teknologi, seni, budaya, dan humaniora dengan wawasan kemanusiaan, kebangsaan, kenegaraan, dan peradaban terkait penyebab fenomena dan kejadian, serta menerapkan pengetahuan prosedural pada bidang kajian yang spesifik sesuai dengan bakat dan minatnya untuk memecahkan masalah
4. Mengolah, menalar, menyaji, dan mencipta dalam ranah konkret dan ranah abstrak terkait dengan pengembangan dari yang dipelajarinya di sekolah secara mandiri serta bertindak secara efektif dan kreatif, dan mampu menggunakan metoda sesuai kaidah keilmuan.

Kompetensi Dasar:

1.5 Menerima, mensyukuri, menghayati, dan mengamalkan anugerah Tuhan berupa bahasa Jawa dalam bentuk teks lima paragraf aksara Jawa

2.5 Menunjukkan perilaku jujur, disiplin, tanggung jawab, peduli (gotong royong, kerjasama, toleran, damai), santun, responsif, dan proaktif dalam menggunakan bahasa Jawa melalui teks lima paragraf aksara Jawa pupuh Kinanthi.

3.5 Mengidentifikasi kaidah penulisan teks 5 (lima) paragraf berhuruf Jawa menggunakan aksara swara.

4.5 Menulis dan menyajikan teks berhuruf Jawa lima paragraf yang menggunakan aksara swara.

Pendahuluan

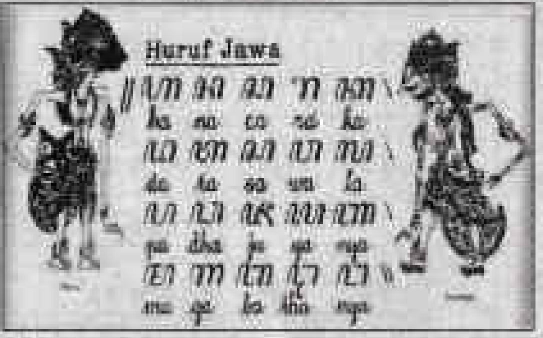

Aksara yaiku sarana kanggo medharake gagasan, idhe, lan pikiran manungsa liwat medhian awujud tulisan. Jinising aksara ing Nuswantara iku cacahe akeh, nanging kang isih ngrembaka nganti saiki yaiku aksara Jawa jalaran aksara liyane kayata aksara Bali, aksara Kerinci, aksara Batak, aksara Lontara, lan aksara liyane wis kurang kaun-un dening bebrayan saiki.

Sinaosa kita kudu nyukuri lan ngopeni aksara Jawa minangka kabudayan luhur supaya lestari tumekaning generasi-generasi sabanjure. Ewa semono uga kita kang dadi pewarise kudu gelem sinau supaya kabudayan kasebut ora diduweni dening negara manca, amarga saiki isih akeh naskah Jawa kuna kang isih sumimpen ing negara Walanda.

Apa sira ngerti babagan nulis aksara Jawa? Nulis aksara Jawa iku ora angel lan ora gampang. Nulis aksara Jawa kagolong angel menawa sing ora ngerti paugerane lan ora ngerti cara nulise. Nanging, yen sira ngerti cara nulis aksara Jawa iku pancen nyenengake. Ing wulangan iki, sira bakal diajak sinau bab nulis kasara Jawa kang nggunakakae aksara swara. Ayo saiki setitekna wulangan ini kanthi premati!

A. Maca Paragrap Aksara Swara

Miturut Hardjawijana, aksara swara yaiku aksara kang digunakake kanggo panulisan aksara vokal kang dadi wanda, utamane kang asale saka basa manca, kanggo negasake pocapan.

1. Wujude Aksara Swara

wujude	Jenenge	Unine
ꦄ	ꦄꦏꦫ Akara	a
ꦆ	ꦆꦏꦫ Ikara	i
ꦌ	ꦌꦏꦫ Ekara	e
ꦎ	ꦎꦏꦫ Okara	o
ꦈ	ꦈꦏꦫ Ukara	u

2. Paggunane Aksara Swara

a. Gunane aksara swara dienggo nulisi : *tembung manca sing dicethakake.*
Tuladha:

Tembung manca sing dicethakake	aksara latin
ꦄꦒꦸꦱ꧀ꦠꦸꦱ꧀	Agustus
ꦆꦧꦿꦲꦶꦩ꧀	Ibrahim
ꦌꦱ꧀ꦥꦿꦺꦱ꧀	Espres
ꦎꦏ꧀ꦠꦺꦴꦧꦺꦂ	Oktober
ꦈꦱ꧀ꦩꦤ꧀	Usman

b. Aksara swara ora kena dadi pasangan. Manawa dumunung *ana sabunne wanda sigeg*, aksara sesigeng wanda iku kudu *dipangku*.

Tuladha:

Tembung manca sing dicethakake	aksara latin
꧋ꦮꦸꦭꦤ꧀ꦄꦥꦿꦶꦭ꧀꧉	Wulan April
꧋ꦥꦏ꧀ꦆꦢꦿꦶꦱ꧀꧉	Pak Idris
꧋ꦧꦶꦱ꧀ꦌꦱ꧀ꦥꦿꦺꦱ꧀꧉	Bis Espres
꧋ꦱꦸꦫꦠ꧀ꦎꦧ꧀ꦭꦶꦒꦱꦶ꧉	Surat Obligasi
꧋ꦩꦱ꧀ꦈꦩꦂꦱꦲꦶꦢ꧀꧉	Mas Umarsaid

c. Aksara swara iku *ora kena* ditrapi sandhangan swara. Mulane *ora bener* yen wong nulis mangkene

Tuladha:

Tembung sing ditulis	Tulisan sing ora bener	Tulisan sing bener
Imam	꧋ꦄꦶꦩꦩ꧀꧉	꧋ꦆꦩꦩ꧀꧉
Elektronik	꧋ꦄꦺꦭꦺꦏ꧀ꦠꦿꦺꦴꦤꦶꦏ꧀꧉	꧋ꦌꦭꦺꦏ꧀ꦠꦿꦺꦴꦤꦶꦏ꧀꧉
Opsi	꧋ꦄꦺꦴꦥ꧀ꦱꦶ꧉	꧋ꦎꦥ꧀ꦱꦶ꧉
Ulama	꧋ꦄꦸꦭꦩ꧉	꧋ꦈꦭꦩ꧉

d. Tembung manca sing ora dicethakake, luwih tembung-tembung manca kang wus rumasuk basa Jawa nganti arang kang padha sumurup yen iku tembung manca, lumrahe katulis tanpa aksara swara.

Tuladha: Panulise tembung "Aksara"

Panulise manawa dicethakake	Panulise manawa ora dicethakake (Lugu)
꧋ꦄꦏ꧀ꦱꦫ꧉	꧋ꦲꦏ꧀ꦱꦫ꧉

e. Cathetan: Aksara swara iku ora kanggo tata pangrungu utawa pakurmatan. Mula yen ana sing duwe panganggep kaya mangkono iku satemene kurang bener.

Tuladha:

꧋ꦌꦱ꧀꧋	Ora ateges wong iku ngurmati "Es"
꧋ꦄꦥꦿꦶꦭ꧀꧋	Ora ateges wong iku ngurmati sasi "April"

Gateke uga

wujude	Jenenge	Dadi lilerune/gantine	Wujude aksara
ꦉ	꧋ꦥꦕꦺꦉꦏ꧀꧋ "Pa" dicerek	ꦫꦼ	ꦽ
ꦊ	꧋ꦔꦊꦊꦠ꧀꧋ "Nga" dilelet	ꦭꦼ	ꦼ ꧀ꦭ

Ana sing nduwe panemu manawa "Pa" Cerek lan "Nga" Lelet iku kalebu aksara swara, mula banjur ana sing ngarani manawa aksara swara iku cacahe ana *pitu*. Bab iku sayektine selaras karo *kawruh sengkalan*, tembung *"Swara"* iku dianggep nduwe watak wilangan *pitu*.

Tuladha panulise : "Pa" Cerek lan "Nga" Lelet.

wujude	Tuladha	unine
ꦉ	꧋ꦉꦩ꧀ꦥꦺꦪꦺꦏ꧀꧋	Rempeyek
ꦊ	꧋ꦊꦩ꧀ꦥꦼꦂ꧋	Lemper

Panulise aksara pasangane: "Pa" Cerek lan "Nga" Lelet

Wujude aksara pasangane	Panulise aksara pasangan "Pa" Cerek lan "Nga" Lelet	Tuladha	Unine
ꦽ	Katulis jejer karo aksara kang dipasangi	꧋ꦉꦱꦶꦏ꧀ꦉꦱꦶꦏ꧀꧋	Resik-resik
ꦼ ꧀ꦭ	Katulis ing sangisore aksara kang dipasangi, sandhangan pepet dumunung ing sadhuwure aksara sing dipasangi.	꧋ꦊꦒꦼꦒ꧀ꦊꦒꦼꦒ꧀꧋	Legeg-legeg

Gladhen Mandhiri 10

Wacanen teks ing ngisor iki kanthi bener! Kanggo nggampangke maca salinen ing aksara latin luwih dhisik!

[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

꧋ꦄꦤꦏ꧀ꦏꦥꦶꦁ꧇꧑꧇ꦱꦶꦥꦸꦠꦿꦺꦤ꧀ꦢꦽꦥꦶꦤꦩꦼꦗꦼꦁꦥꦤ꧀

ꦩꦶꦱꦶꦮꦺꦴꦱꦁꦥꦸꦤꦗꦼꦁꦥꦤꦤꦱꦶꦮꦼꦤ꧀ꦮꦼꦭꦼꦁꦥꦤꦶꦥꦸꦠꦿꦤ꧀꧈ꦱꦮꦺ꧈

ꦱꦁꦥꦸꦠꦿꦶꦏꦁꦲꦺꦴꦤꦤ꧀꧈꧒꧈ꦱꦁꦥꦸꦠꦿꦶꦏꦁꦩꦶꦥꦤꦺꦴꦤ꧀꧈꧓꧈ꦱꦁꦥꦸꦠꦿꦶꦏꦁꦄꦤꦱꦸ

꧈꧔꧈ꦱꦁꦥꦸꦠꦿꦶꦏꦁꦄꦤꦶꦤꦶꦤꦸ꧉

꧈꧕꧈ꦱꦁꦥꦸꦠꦿꦶꦏꦁꦄꦤꦱꦸꦩꦶꦏꦼꦠꦶ꧈ꦲꦶꦁꦏꦁꦗꦶꦤꦼꦁꦥꦸꦤꦸꦧꦤ꧀ꦏꦁꦏꦤꦢꦶꦤ꧀ꦢꦶꦏ꧉

ꦄꦤꦏ꧀ꦏꦤꦶꦁꦏꦁꦲꦺꦴꦗꦺꦴꦥꦸꦤ꧀ꦢꦺꦴꦭ꧀ꦮꦺꦴꦩꦺꦴꦩꦸꦥꦤꦶꦥꦸꦤꦺꦴꦥꦸꦠꦿꦤꦤꦶꦥꦸꦤ꧀ꦏ꧀ꦏꦶ

ꦲꦤꦺꦴꦥꦸꦠꦿꦤꦶꦥꦸꦤ꧀ꦢꦶꦲꦤꦤꦺꦴꦩꦼꦂꦥꦤꦶꦥꦸꦤꦶꦥꦸꦤ꧀ꦢꦺꦴ꧈

ꦢꦺꦤ꧀ꦩꦺꦴꦥꦸꦠꦿꦤꦶꦁꦏꦁꦤꦸꦩꦥꦸꦤꦤꦸ꧉

꧋ꦄꦤꦏ꧀ꦏꦥꦶꦁ꧇꧒꧇ꦱꦶꦥꦸꦠꦿꦺꦤ꧀ꦢꦽꦥꦶꦤꦩꦼꦒꦠ꧀ꦭꦼꦠꦸ

ꦩꦶꦱꦶꦮꦺꦴꦱꦁꦥꦸꦠꦿꦶꦥꦸꦠꦿꦤꦱꦶꦮꦼꦤ꧀ꦮꦼꦭꦼꦁꦥꦤꦶꦥꦸꦠꦿꦤ꧀꧈ꦱꦮꦺ꧈ꦩꦶꦩꦶꦥꦸꦤ꧀꧈꧒꧈

ꦥꦶꦩꦶꦥꦸꦤ꧀꧈꧓꧈ꦩꦤꦶꦏꦶꦤ꧀꧈꧔꧈ꦏꦤꦶꦤ꧀꧈꧕꧈ꦤꦸꦠꦿꦶꦥꦸ꧉

ꦥꦸꦠꦿꦤꦺꦴꦩꦼꦂꦲꦺꦴꦗꦺꦴꦱꦶꦠꦶꦤꦶꦁꦥꦸꦠꦿꦤꦤꦶꦥꦸꦤ꧀ꦢꦶꦏꦤꦸꦩꦥꦸꦤ꧀꧈

ꦢꦤ꧀ꦲꦶꦁꦏꦁꦥꦸꦠꦿꦤꦶꦁꦏꦁꦏꦤꦢꦶꦤ꧀ꦢꦶꦏ꧉ꦄꦤꦏ꧀ꦏꦥ

꧈꧒꧈ꦲꦺꦴꦗꦺꦴꦥꦸꦠꦿꦤ꧀ꦏꦼ ꦲꦶꦱꦺꦴꦠ꧀ꦱ꧀ꦫꦲꦤꦺꦴꦥꦸꦤꦶꦁꦏꦁꦏꦶꦤꦩꦸꦤꦤ꧀

ꦏꦺꦴꦤ꧀ꦢꦸꦱꦸꦩꦤ꧀ꦏꦁꦩꦶꦏꦤꦶꦤꦸꦥꦤꦤꦶꦥꦸꦤ꧀ꦢꦶꦏ꧈

ꦥꦤꦶꦠꦶꦩꦶꦢꦶꦤꦺꦴꦩꦼꦂꦩꦶꦥꦸꦠꦿꦤꦱꦶꦤꦺꦴꦩꦼꦂꦥꦤꦶꦥꦸꦠꦿꦤꦏꦼꦠꦶ꧈

ꦤꦶꦥꦸꦠꦿꦶꦏꦁꦄꦸꦤꦺꦴꦭꦶꦥꦸꦤꦶꦥꦸꦠꦿꦸ ꦠꦶꦩꦺꦴꦗꦺꦴꦤꦼꦁ

ꦩꦤꦥꦸꦠꦿꦶꦩꦤꦸ ꦲꦶꦲꦺꦴꦥꦸꦤ꧀꧈ꦱꦶꦲꦺꦴꦱꦤꦩꦶꦏꦸꦭꦶ

ꦏꦤꦶꦱꦶꦥꦸꦠꦿꦸ ꦠꦶꦢꦺꦤꦶꦥꦏꦶꦠꦺꦴꦩꦶꦱꦸꦠꦿꦶꦠꦶꦤꦸꦱꦸ꧉

[illegible]

B. Nulis Paragraf Nggunakake Aksara Swara

Nulis aksara Jawa iku ana paugerane, panulise *anggadhul* ing garis, manawa *ditulis tangan* prayogane panulise ndhoyong 60 drajat, dene *katulis cetak* bisa atulis kanthi wujud jejeg. Panulise aksara Jawa *ora* nganggo let spasi. Panulise *padha* karo unine.

Nulis tembung, ukara, lan paragrap aksara Jawa kanthi ngetrapake aksara swara, kudumangerteni luwih dhisik paugeran panulisane. Wujude aksara swara wis koksinau ing wulangan sadurunge. Kajaba iku, sira uga kudu gelem sinau anggone nulis tembung, ukara, lan paragrap aksara Jawa, gatekna paugeran aksara swara ngisor iki.

1. Aksara swara ora bisa didadekake dadi aksara pasangan.
2. Menawa aksara swara nemokake sigegan (konsonan) ing pungkasaning wanda sakdurunge, sigegan kuwi kuddu dipateni nganggo pangkon.
3. Aksara swara bisa diwenehi sandhangan wignyan, layar, lan cecak.

Tuladha:

[illegible]

[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

Gladhen Mandhiri 11

Ukara ing ngisor iki salinen nganggo aksara Jawa!

1. Abnormal yaiku kahanan kang ora salumrahe kayata: gedhe banget, cilik banget lan liya-liyane.
2. Idhealisme yaiku paham sing nganggep yen cita-cita kuwi bab sing bener, urip kanthi ambudidaya manut cita-cita, tekad anggayuh marang kasampurnan.
3. Optimis yaiku wong sing tansah duwe pangarep-arep becik ing sawijining bab najan nemoni alangan warna-warna.
4. Rebut balung tanpa isi yaiku padudon mung jalaran saka prekara kang remeh utawa prekara sing ora ana ajine babar pisan.
5. Legeg-legeg kaya tugu sinukarta, atine lagi judheg mikirake nasibe sing ora ana undhak-undhakane.

C. Teknik Nyunting Paragraf Aksara Jawa

Nyunting tegese milih tembung sing panulise luput banjur dibenerake, tembung udu ora padha karo udhu, tutuk ora padha karo thuthuk, coro beda karo cara. Beda panulisan iku anjalari uga beda tegese tembung kasebut.

Supaya luwih cetha paugerane nulis aksara Jawa kang trep, gatekna panjlentrehan ing ngisor iki.

1. Panulisane aksara Jawa diwiwiti saka kiwa lan ora ana pedhotan/spasi saben tembung, ora kaya dene aksara Latin.
2. Nalika nulis aksara Jawa kanthi ditulis tangan, becike anggone nulis miring, supaya tulisane rapi lan apik.

3. Panulisane aksara Jawa iku becike gumantung ancase, supaya anggone nulis aksara Jawa ora empet-empetan lan kepenak diwaca.
4. Nalika nulis aksara mati ing tengah kudu nggunakake pasangan, ora kena nggunakake pangkon.
5. Panulisan aksara la (ꦭ) nalika antuk sandhangan pepet (ꦼ) dadi nga lelet (ꦊ), dudu aksara la terus diwenehi pepet (ꦭꦼ). Kajaba aksara la (ꦭ), aksara ra (ꦫ) panulisane uga beda nalika oleh sandhangan pepet, panulisane dadi aksara pa cerek (ꦉ) dudu (ꦫꦼ).
6. Pada lungsi iku kaya dene titik ing aksara latin. Nanging, panulisan pada lungsi iku malih dadi pada lingsa menawa wanda paling keri awujud sigeg utawa dipangku.
7. Panulisane na (ꦤ) upama kapasangake karo pasangan aksara ja (ꦗ) lan ca (ꦕ) panulisane dadi aksara nya (ꦚ). Paugeran kasebut bisa koktindakake pasangan ca lan ja iku satembung karo aksara na yen ora satembung, panulisane tetep biyasa.
8. Aksara pasangan ka (꧀ꦏ), ta (꧀ꦠ), lan la (꧀ꦭ), upama kawuwuhan sandhangan kang gandheng, dadi aksara kang wutuh.
9. Nalika nggunakake aksara Jawa, uga kudu nggatekake bab paugerane nulis angka. Paugerane nulis angka iku nggunakake tandha pada pangkat (꧇...꧇).
10. Nalika nulis aksara nggunakake aksara rekan aja lali nggunakake tandha titik telu (...).

Gatekna wacan kang mawa aksara swara sing samesthine dicethakake ing ngisor iki lan suntingen tembung sing panulise kleru manut pamawasmu!

[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Katerangan Sawetara

Nulis aksara Jawa iku ana paugerane, panulise *anggadhul* ing garis, manawa *ditulis tangan* prayogane panulise ndhoyong 60 drajat, dene *katulis cetak* bisa atulis kanthi wujud jejeg. Panulise aksara Jawa ora nganggo let spasi. Panulise *padha* karo unine. Aksara swara dumadi saka aksara.

ꦄ	ꦆ	ꦈ	ꦌ	ꦎ

Pungkasan

- Aksara swara iku winates.
- Aksara swara yaiku aksara kang digunakake kanggo panulisan aksara vokal kang dadi wanda, utamane kang asale saka basa manca, kanggo negasake pocapan.
- Aksara swara ora bisa didadekake aksara pasangan satemah aksara sigegan kang ana ing sangarepe kudu dipateni nganggo pangkon.
- Nyunting teks ing Kamus Besar Bahasa Indonesia tegese nyiapke naskah siap cetak utawa siap diterbitake kanthi nggatekake tatanan penyajian, wose, lan basa (kang nglimput ejaan, dhiksi, lan struktur ukara).

PANDADARAN

A. ***Wenehana tandha (x) ing salah sawijining aksara a, b, c. d, utawa e, yaiku wangsulan sing koanggep paling bener!***

1. Tulisan Jawa ing ngisor iki sing unine "Umar Said" yaiku ....
   a.
   b.
   c.
   d.
   e.

2. Unine tulisan Jawa iku yaiku ....
   a. Agustus Amalia
   b. Agusto Amalia
   c. Agusto Amali
   d. Agusti Amali
   e. Agustino Amali

3. ....
   a. 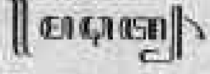
   b.
   c.
   d. 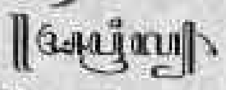
   e.

4. "Aktifis Organsisasi" Yen ditulis Jawa yaiku ...
   a. 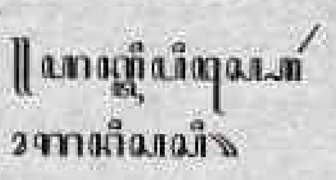
   b. 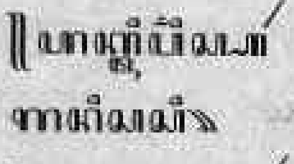
   c.
   d.
   e. 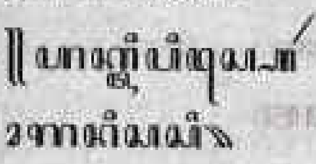

5. 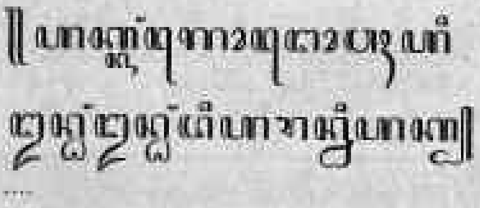 ....
   a.
   b.
   c.
   d.
   e.

6. 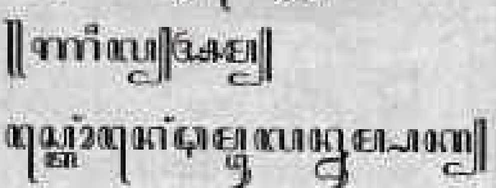 ....
   a. appolo 8
   b. appolo 9
   c. appolo 10
   d. appolo 11
   e. appolo 12

7. Indonesia diapit benua Asia lan benua ....

a. [illegible]

b. [illegible]

c. [illegible]

d. [illegible]

e. [illegible]

8. [illegible] ....

a. hakim
b. jaksa
c. advokat
d. penuntut
e. panitra

9. [illegible] ....

a. [illegible]

b. [illegible]

c. [illegible]

d. [illegible]

e. [illegible]

10. [illegible] ....

a. [illegible]

b. [illegible]

c. [illegible]

d. [illegible]

e. [illegible]

11. "Ekspor Impor" yen ditulis Jawa yaiku ....

a. [illegible]

b. [illegible]

c. [illegible]

d. [illegible]

e. [illegible]

12. [illegible] ....

a. infeksi
b. dhefaluasi
c. informasi
d. imajinasi
e. inflasi

13. [illegible] ....

a. [illegible]

b. [illegible]

c. [illegible]

d. [illegible]

e. [illegible]

14. [illegible]

[illegible] ....

a. [illegible]

b. [illegible]

c. [illegible]

d. [illegible]

e. [illegible]

15. Sawijining lembaga pendhidhikan luhur tumrap Mahasiswa ....

a. [illegible]

b. [illegible]

c. [illegible]

d. [illegible]

e. [illegible]

16. [illegible] yen ditulis latin yaiku ....

a. email aktif
b. email non aktif
c. email pribadi
d. email interaktif
e. email alternatif

17. [illegible]

[illegible] ....

a. [illegible]

b. [illegible]

c. [illegible]

d. [illegible]

e. [illegible]

18. "Dhaerah Istimewa Yogyakarta" yen ditulis nganggo aksara Jawa yaiku ....

a. [illegible]

b. [illegible]

c. [illegible]

d. [illegible]

e. [illegible]

19. [illegible]

[illegible]

[illegible] ....

a. imajinasi
b. imansipasi
c. istimasi
d. interaksi
e. inovasi

20. [illegible]

[illegible]

....

a. [illegible]

b. [illegible]

c. [illegible]

d. [illegible]

e. [illegible]

21. Negara sing seneng njajah negara liya iku diarani negara ....

a. [illegible]

b. [illegible]

c. [illegible]

d. [illegible]

e. [illegible]

22. [illegible]

tulisan Jawa iki muni ....

a. pakta utentik
b. fakta utentik
c. fakta Autentik
d. pakta autentik
e. fakta kang autentik

23. [illegible] ....

a. [illegible]

b. [illegible]

c. [illegible]

d. [illegible]

e. [illegible]

24. [illegible] ....

a. [illegible]

b. [illegible]

c. [illegible]

d. [illegible]

e. [illegible]

25. "Areal Reboisasi "Yen ditulis Jawa yaiku ....

a. [illegible]

b. [illegible]

c. [illegible]

d. [illegible]

e. [illegible]

26. [illegible] ....

a. elektonik
b. otomatis
c. automatis
d. utomatis
e. elastis

27. [illegible]

a. [illegible]

b. [illegible]

c. [illegible]

d. [illegible]

e. [illegible]

28. [illegible]

a. [illegible]

b. [illegible]

c. [illegible]

d. [illegible]

e. [illegible]

29. Ngungsi ana papan liya sing luwih aman ....

a. [illegible]

b. [illegible]

c. [illegible]

d. [illegible]

e. [illegible]

30. [illegible] ....

a. geografi
b. dhemografi
c. autobiografi
d. astrologi
e. astronomi

B. Tindakno tugas ing ngisor iki kanthi jumbuh karo parintahe!

Wangsulana pitakon-pitakon ing ngisor iki kanthi pratitis!

1. [illegible] ....

2. [illegible] ....

3. "Republik Indonesia". Ditulis Jawa ....

4. "Sinar Ultraviolet" tulis Jawa ....

5. [illegible] ....

6. [illegible] ....

7. [illegible] ....

8. [illegible] ....

9. [illegible] ....

10. [illegible] ....

Kanggo nomer 11 nganthi 15. Tulisan ing ngisor iki salinen nganggo aksara latin!

11. [illegible]

12. [illegible]

13. [illegible]

14. [illegible]

15. [illegible]

Pandadaran Pungkasan Semester

A. *Wenehana tandha (x) ing salah sawijining aksara a, b, c, d, utawa e, yaiku wangsulan sing koanggep paling bener !*

1. Tembung "bathik" dumadi saka dhapukaning tembung ....
   a. ambo titik
   b. ambu titik
   c. amba titik
   d. amba thithik
   e. ambu thithik
2. Panganggon sing dienggo kanggo lemekan sikil diarani ....
   a. sepatu d. cenela
   b. theklek e. lumpah
   c. bakiyak
3. Piranti kanggo gawe pola nalika gawe bathik tulis, diarani ....
   a. potelot d. canthing
   b. sepidhol e. gerip
   c. fullpen
4. Lilin sing kanggo nutup pola nalika gawe bathik tulis iku diarani ....
   a. malam d. legen
   b. gambir e. tawas
   c. lotes
5. Rasukan adat Jawa utawa busana adat Jawa umum/kaprah diarani rasukan kejawen iku ana warna-warna kaya ing ngisor iki, *kajaba* ....
   a. takwa d. jas
   b. surjan e. atela
   c. beskap
6. Jarik sadurunge dienggo bebedan iku kudu ....
   a. diponalu d. disedhika
   b. dikanji e. diwiru
   c. diwontor
7. Sawise manganggo busana banjur manganggo wangkingan sansaya gagah. Wangkingan basane ngoko yaiku ....
   a. keris
   b. lading
   c. pedhang
   d. tumbak
   e. peso
8. Motif Udan riris tegese udan grimis nduweni makna kaya ing ngisor iki, *kajaba* ...
   a. lambang kesuburan
   b. lambang kemakmuran
   c. lambang katentreman
   d. lambang kaluhuran
   e. lambang kasekten
9. Ciri lusi janma tan kena ingina, tegese paribasan iki ....
   a. seneng ngina marang sapadha-padha
   b. seneng dina dening wong liya
   c. seneng tumindak kang ina
   d. ora kena ngasorake martabate liyan
   e. kena ngasorake martabate liyan
10. Ambune arum jamban, sanepa iki tegese ....
    a. ambune sedhep banget
    b. ambune seger banget
    c. ambune wangi banget
    d. ambune arum banget
    e. ambune badheg banget
11. Pepindhan sing kliwat utawa keladuk, iku kalebu lelewa basa ....
    a. *metafora* d. *ironi*
    b. *klimaks* e. *personifikasi*
    c. *hiperbola*
12. *Paradoks* pralen kang kosokbalen karo kaanane, kayata ....
    a. najan sugih ora tau seneng atine
    b. najan sugih seneng weweh
    c. najan sugih seneng atine
    d. najan sugih akeh kancane
    e. najan sugih ora tau lara
13. Karawitan asal saka tembung rawita, ditambah ater-ater ka lan panambang an. Rawita tegese ngandhut rawit. Rawit tegese ....
    a. lembut cilik
    b. ruwet banget
    c. alus, endah, remit
    d. rumit banget
    e. ribet banget

14. Karawitan migi otoges sani swara sing migunakake ....
a. gamelan
b. blencong
c. kelir
d. cempala
e. kothak

15. Tembung gamelan duwe iku asale saka basa Jawa yaiku "gamel" kang duwe makna ....
a. kudhar
b. tabuh
c. gawe
d. karya
e. damel

16. Piranti anggo nyampirake kain sing lagi dibathik iku diarani ....
a. jlagrak
b. anjang-anjang
c. gawangan
d. sampiran
e. palangan

17. Nemplekake tilin ana ing kain sing wis digawe pola iku diarani ....
a. nglorot
b. nglowong
c. nembok
d. medel
e. mbironi

18. Sajroning gawe bathik tulis ana sawijining tahapan sing diarani medel, yaiku ....
a. gawe pola ana kain mori
b. nempleke malam ana pola sing digawe
c. nutup bagean sing tetep nduweni werna putih
d. nyelup kain sing wis ditutup malam ana ing pawarna dhasar
e. ngilangi malam ana kain

19. Proses kang pungkasan sajroning gawe bathik tulis yaiku ngilangi malam nganggo banyu panas, iku diarani ....
a. nyoga
b. ngerok
c. mbironi
d. medel
e. nglorod

20. Cakrik bathik sing nggambarake 4 tenaga alam, yaiku ....
a. Cakrik Cemukiran
b. Cakrik Sidamukti
c. Cakrik Kawung
d. Cakrik Parang
e. Cakrik Truntum

21. Motif bathik sing ngambarake tonduran kang mrambat sing nduweni makna semi utawa tuwuh minangka lambang kasuburan, kamakmuran lan isen-isene jagad ....
a. Cakrik Semen
b. Cakrik Sidaluhur
c. Cakrik Sidamulya
d. Cakrik Sidamukti
e. Cakrik Sidaasih

22. Sing kondhang dadi dhaerah sentra kain lurik yaiku ....
a. Delanggu
b. Laweyan
c. Cawas
d. Pedan
e. Wanasari

23. Motif lurik yaiku motif lajuran sing gunggung pitu, dumadi saka saperangan kang dumadi saka patang lajur, lan sing saperangan maneh kanthi telung lajur, diarani ....
a. motif telupat
b. motif roma
c. motif jinem
d. motif lima
e. motif patma

24. Gunane saka aksara swara yaiku ....
a. nulis jeneng lembaga pamarentah
b. nyigeg tetembungan
c. nyigeg aksara carakan
d. nulis jenenge dhewe lan gelar
e. nulis aksara vokal kang utamane asale saka basa manca

25. Canela yaiku jinis busana adat Jawa kang ana ing bagean ....
a. nduwur
b. tengah
c. ngisor
d. mburi
e. ngarep

26. Anggonin lan Nestri lir mimi lan mintuna.
Ukara kasebut klebu lelewaning basa ....
a. *pertautan (simile)*
b. *perbandingan (metafora)*
c. *pertentangan (ironi)*
d. *perulangan (metonimia)*
e. *perbandingan (simile)*

27.
yen ditulis latin yaiku ....
a. email aktif
b. email non aktif
c. email pribadi
d. email interaktif
e. email alternatif

28. [illegible]

[illegible] ....

a. [illegible]

b. [illegible]

c. [illegible]

d. [illegible]

e. [illegible]

29. Gamelan iku saprangkat piranti musik sing dienggo ngiring tembang, utawa ditabuh tanpa tembang minangka ....
a. cokekan
b. gadhon
c. klenengan
d. uyon-uyon
e. campursari

30. Manut larase gamelan Jawa iku ana loro yaiku laras pelog lan ....
a. laras madya
b. laras tanggung
c. laras gedhe
d. laras slendro
e. laras alit

31. Perangane gamelan sing panabuhe kanthi dikebuk ....
a. kendhang
b. gender
c. bonang
d. kenong
e. gambang

32. Perangane gamelan sing ora klebu golongane balungan ....
a. slenthem
b. gambang
c. saron demung
d. saron barung
e. saron peneras

33. Rebab iku klebu perangane gamelan sing anggone nglaras kanthi cara ....
a. ditabuh
b. dikebuk
c. dithuthuk
d. digesek
e. dipetik

34. Kendhang sing nduweni ukuran kurang luwih 45 cm diarani ....
a. kendhang penunthung
b. kendhang ketipung
c. kendhang wayangan
d. kendhang gedhe
e. kendhang batangan

35. Gamelan iku siji-sijine nduweni ayahan beda-beda, kendhang iku nduweni ayahan minangka ....
a. pamurba irama
b. pamangku irama
c. pamurba lagu
d. pamangku lagu
e. gawe lagu

36. Gender iku minangka pamurba lagu, amarga ayahane kaya ing ngisor iki, *kajaba* ....
a. ngendahake lagu
b. nyatakake swasana gendhing
c. mungkasi gendhing
d. minangka singgedan
e. minangka pambukaning gendhing

37. Urut-urutaning swara, wiwit saka sing endhek nganti sing dhuwur serta runtut swarane, iku diarani ....
a. thinthingan
b. cakepan
c. laras
d. titilaras
e. pathet

38. Negara sing seneng njajah negara liya iku diarani negara ....

a. [illegible]

b. [illegible]

c. [illegible]

d. [illegible]

e. [illegible]

39. "Dhaerah Istimewa Yogyakarta" yen ditulis nganggo aksara Jawa yaiku ....

a. 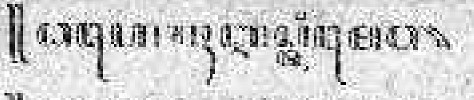

b. 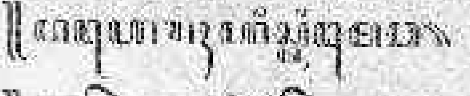

c. 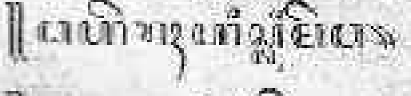

d.

e.

40. ...

a.

b. 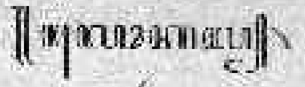

c.

d.

e. 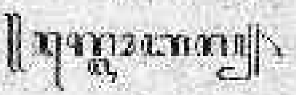

B. ***Tindakno tugas ing ngisor iki kanthi jumbuh karo parintah!***

Isenana ceceg-cecegg ing ngisor iki!

1. Perangane busana Jawa kang minangka lambanging piandel tumrap wong priya, yaiku ....
2. Motif jarik sing mung diagem dening raja lan putra Sentana, diarani cakrik ....
3. Cakrik jarik sing dienggo conring wong kang ngudang duwe gawe mantu, diarani cakrik ....
4. Rasane pait .... tegese legi banget.
5. Manut rasa gamelan iku ana werna loro yaiku ....
6. Tembung garba iku pakurmatan, garba saka tembung ....
7. Urut-urutaning swara, wiwit saka sing endhek ngant sing dhuwur sarta runtut swarane, diarani ....
8. Tandha dhuwur ei dheking tera utawa nacha, tandha iki awujud aksara (Klasik) utawa angka (Kepalihan) iku diarani ....
9.

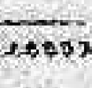 ....

10. [illegible] ....

Wangsulan pitakon ing ngisor iki kanthi prasaja!

11. Busana Jawa kanggo wong priya iku perangane apa bae?
12. Urut-urutane gawe bathik tulis tradhisionil iku kepiye?
13. Terangake apa sing diarani titilaras iku?
14. Tulisake titilarase gamelan laras slendro lan laras pelog iku kepiye?
15. Coba terangake ngenani pathet ana sajroning gamelan iku apa?

KAPUSTAKAN

Hardjawijana, dkk.1995. *Pedoman Penulisan Aksara Jawa*. Yogyakarta: Yayasan Pustaka Nusartama.

Purwanto Eko. 2011. *Pepak Bahasa Jawa*. Yogyakarta: Diva Press.

Sulaksono, Djoko. 2014. *Filsafat Jawa*. Surakarta. Cakrawala Media.

Sutardjo, Imam. 2011. *Kawruh Basa saha Kasusastran Jawa*. Surakarta: Jurusan Sastra Daerah UNS.

Sutardjo, Imam. 2011. *Tembang Jawa (Macapat)*. Surakarta: Buku Tujju.